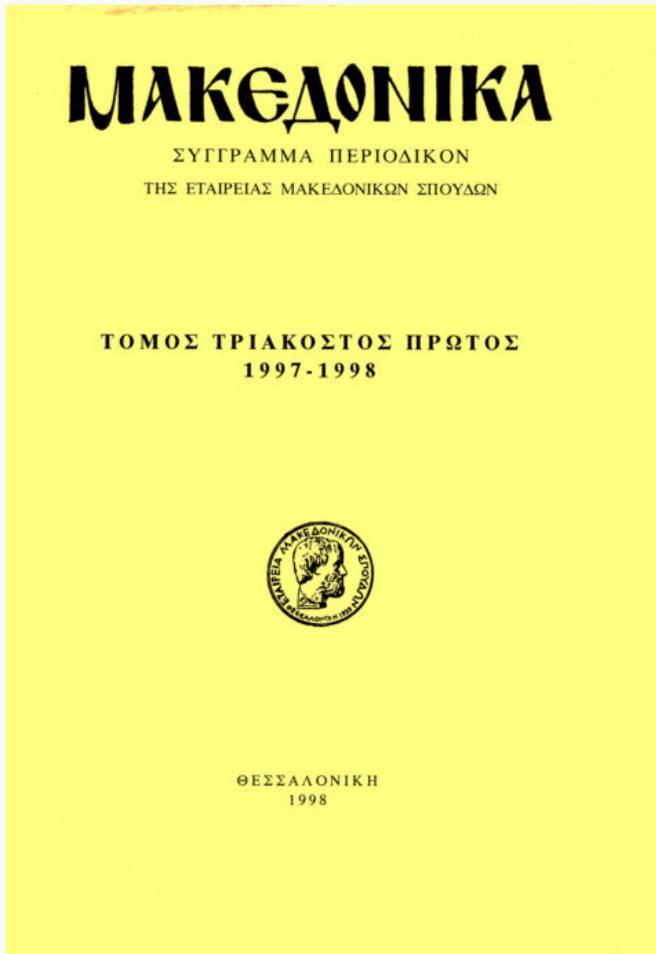

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Orpidum celestrum: ο Λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς

N. Κ. Μουτσόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.113](https://doi.org/10.12681/makedonika.113)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουτσόπουλος Ν. Κ. (1998). Orpidum celestrum: ο Λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 31(1), 1–30. <https://doi.org/10.12681/makedonika.113>

OPPIDUM CELETRUM:
Ο ΛΙΜΝΑΙΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΣΠΗΛΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Η μοναδική αναφορά του Κελέτρου βρίσκεται στον Τίτο Λίβιο¹, όπου περιγράφεται η πορεία του Ρωμαίου ύπατου Σουλπίκιου, ο οποίος με διαταγή της ρωμαϊκής συγκλήτου, κατά το δεύτερο Μακεδονικό πόλεμο (199 π.Χ.), διά της Εορδαίας και της Ελίμειας εισέβαλε στη χώρα των Ορεστών και κατευθύνθηκε προς το Κέλετρο ακολουθώντας προφανώς το δρόμο που διασχίζει τον *Argestaeus campus*².

Αναμφίβολα το oppidum Celetrum βρισκόταν στη λίμνη της Καστοριάς, κατά τη μαρτυρία και περιγραφή του Λίβιου. Όλοι οι επιστήμονες, αρχαιολόγοι και ερευνητές που ασχολήθηκαν με το θέμα, χωρίς κανένα δισταγμό τοποθετούν το Κέλετρο στην Καστοριά.

Νομίζω πως ο Πουκεβίλ ήταν ο πρώτος που ερώτεινε την ταύτιση, όταν το 1806 παρέμεινε στην Καστοριά φιλοξενούμενος του δεσπότη. Ο Rouquerville³ σχολιάζοντας το κείμενο του Λίβιου αναφέρει τα εξής: «ο ιστορικός Τίτος Λίβιος ... δίνει τη θέση του Κελέτρου, μιας πολιτείας της Ορεστίδας. Είναι μέσα σε μια χειρόνησο που επικοινωνεί με τη στεριά μ' ένα στενό λαμόγης και την τριγυρίζει μ' ένα λάκκο που βρέχει τα κάστρα της. Περιγράφει τόσο καθαρά την πορεία του ύπατου Σουλπίκιου και τη θέση του Φιλίππου, ώστε είναι αδύνατο να μην καταλάβει κανείς, μόλις πρωτοδεί το τοπίο, για ποια πολιτεία μιλάει βλέποντας την Καστοριά»⁴. Όπως θα δούμε όμως δεν έχουν καθόλου έτσι τα πράγματα.

Ο Th. Desdevises-du-Dezert, στη γνωστή διατριβή του (1862), ταυτίζει τη θέση του Κελέτρου με την Καστοριά⁵. Το 1896 ο Μαργαρίτης Δήμητρας ταυτίζει, επίσης, το Κέλετρο με την Καστοριά περιγράφοντας παράλληλα και το φυσικό τοπίο της μεσαιωνικής πόλεως «μόνος ό 'Ρωμαίος ιστορικός Λίβιος

1. Tit. Liv., IX, XXXI 13-XL (έκδ. Loeb), σ. 116: *Ita angustiae minore certamine quam quod animis proposuerant superatae et in Eordaeam perventum, ubi pervastatis passim agris in Elimiam consul se recepit. Inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celetrum est adgressus in paene insula situm; lacus mania cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti clausis portis abnuere imperium; deinde, postquam signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessaque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit urbemque Pelion vi cepit.*

2. Πρβλ. N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, τ. I, Oxford 1972, σσ. 110-114, χάφτ. 11.

3. F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, τ. II, Paris 1820, σ. 350.

4. Φρ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Ανοιξη του 1806)*, μτφρ. Γιάννη Τσάρα, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 47. Πρβλ. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. I, London 1835, σσ. 330, 331.

5. Th. Desdevises-du-Desert, *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris 1862, σσ. 32, 39, 40.

ἀναφέρει ἅπαξ ἐν παρόδῳ, περιγράφων συγχρόνως καὶ τὴν τοποθεσίαν αὐτῆς, ἥτις ἐπειδὴ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν περιγραφὴν τῆς θέσεως τῆς μεσαιωνικῆς Καστοριάς, ἀποδείκνυσιν ἀποχρῶντως ὅτι ἡ νῦν Καστορία κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Κελέτρου καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπολείπεται περὶ τῆς ταυτότητος αὐτῶν.

Τὸ Κελέτρον ἔκειτο ἐπὶ χειρσονήσου ἐντὸς τῆς λίμνης, κοινωνούσης διὰ τραχήλου μετὰ τῆς ξηρᾶς, ἀπολήγοντος εἰς πετρώδεις βουνούς, πέριξ τοῦ ὁποίου πύργοι καὶ μεσοπύργια ὠκοδομήθησαν ὡς τεῖχος τι καὶ κάστρον. Καὶ ἢ μὲν ἀρχαία πόλις ἔκειτο ἐν τῷ δυτικῷ μέρει τῆς χειρσονήσου, ὅπερ νῦν καλεῖται Κόστελ, ἢ δὲ μεσαιωνικὴ Καστορία κεῖται εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον μέρος τοῦ Ἴσθμου, διηρημένη εἰς δύο τμήματα. Καὶ τὸ μὲν ἀρχαῖον ὄνομα Κελέτρον ἔλαβεν ἐκ τῆς λαμπρᾶς καὶ θελκτικῆς τοποθεσίας, ὡς ἄλλαι πόλεις, οἷον Λυχνηδός, τὸ δὲ μεσαιωνικόν ὄνομα Καστορία ἐκ τῆς ὄχυρότητος τῆς θέσεως, περιβαλλομένης δίκην κάστρου ὑπὸ βουνῶν, τῆς λίμνης καὶ τῶν πύργων καὶ μεσοπυργίων⁶.

Τις ἀπόψεις αὐτῆς ἐπαναλαμβάνουν καὶ ο N. G. L. Hammond (1972), ὁ ὁποῖος καταλήγει στο συμπέρασμα πὼς «there is no doubt that is Kastoria»⁷, καὶ σχετικὰ πρόσφατα ἡ Φανούλα Παπαζογλου, ἡ ὁποία στη γαλλικῆ ἐπακδόση τῆς παλιότερης διατριβῆς τῆς τονίζει πὼς ὅλοι οἱ μέχρι σήμερα ερευνητῆς ἀποδέχονται τὴν ταύτιση Κελέτρου καὶ Καστοριάς «sans hésitation»⁸.

Ἡ μοναδικότητα τῆς αναφοράς τοῦ οικισμού ἀπὸ τὸ Λίβιο προβληματίζει παλιότερα ὀρισμένους ἐπιστήμονες, κάποιοι μάλιστα, ὅπως ὁ Ἄμαντος, ἐφθασαν στο σημεῖο νὰ ἀμφισβητήσουν ἀν αντιγράφηκε ὀρθά στα διάφορα χειρόγραφα ἡ ἀρχικὴ ἀναγραφή ἢ μήπως ἡ γραφή *Celetrum* ἀποτελεῖ κακὴ ἀντιγραφή τῆς λέξεως *Castrum*⁹. Με τὴν ἀποψη αὐτὴ συμφώνησε καὶ ὁ Παντ. Τσαμίσης¹⁰.

6. Μαγρ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις*, Αθήνησιν 1896, σ. 229. Πρβλ. καὶ Oberhummer, Paulys-Wissowa, *Realencyclopädie*, XI, 1, σ. 142, λ. «Keletron».

7. N. G. L. Hammond, ὁ.π., σ. 116.

8. Fanoula Papazoglou, «Les villes de Macédoine à l'époque romaine», *Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément XVI* (1988) 238.

9. Κ. Ἄμαντος, «Μακεδονικά Σημειώματα», *Νέα Ἐστία* (Χριστουγεννιάτικο τεύχος) (1932) 71, 72: «Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα *Celetrum* ἀπαντᾷ μόνον μᾶν φορὰ, γράφει, μοῦ προκάλεσε τὴν ὑποψία μήπως δὲν παραδόθηκε καλὰ στὰ χειρόγραφα τοῦ Λίβιου. Ἐτοί σκέφθηκα πὼς κάποιον ἄλλο ὄνομα κρύβεται μέσα στὸ *Celetrum*. Ἐπειδὴ δὲ ἐνωρὶς ὄχυρώθηκε ἡ μικρὴ χειρσονήσος τῆς λίμνης τῆς Καστοριάς, πιστεύω πὼς αὐτὸ τὸ ὄχυρωμένο oppidum λεγότανε *Castrum* καὶ αὐτὴ ἡ λέξη δὲν ἀναγνωρίστηκε κάποτε καλὰ καὶ ἐγίνε κατά λάθος *Celetrum*. Ἐγὼ πιστεύω, συνεχίζει ὁ Ἄμαντος, πὼς μόνον *Castrum*, Κάστρο ὀνομάστηκε ὁ πρῶτος ὄχυρωμένος συνοικισμὸς τῆς Καστοριάς». Πάντως εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ δεχτοῦμε, πὼς ἕνας ὄχυρωμένος περίβολος, τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, μπορεῖ νὰ ὀνομαζόταν *Castrum*, με μίαν ὀνομασία, δηλαδὴ, πολὺ μεταγενέστερη.

10. Παντ. Τσαμίσης, *Ἡ Καστοριά καὶ τὰ μνημεῖα τῆς*, Αθήνα 1949, σ. 10.

Η θεωρία του Ἀμαντου είναι ευρηματική, αλλά είναι προβληματικό αν το οχυρωμένο αρχαίο πόλισμα στα χρόνια πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση μπορεί να λεγόταν *Castrum*. Πιστεύουμε πως αποκλείεται ένα πόλισμα των Ορεστών την εποχή εκείνη να λεγόταν Κάστρον. Εκτός αν ο Ρωμαίος ιστορικός αγνόησε το όνομα της οχυρής πόλεως και την αποκάλεσε «*Castrum*».

Η ονομασία *Celetrum* προβλημάτισε, όπως είδαμε, και τον *Desdevises-du-Dezert*, ο οποίος κατέληξε στην πρόταση ετυμολογίας του ονόματος του ορεστικού *oppidum*, από το «Ἠλεκτρον», αλλά και από την Ἠλέκτρα, την αδελφή του Ορέστη¹¹.

Οι περισσότεροι επιστήμονες όμως πιστεύουν πως η ονομασία *Celetrum* (Κέλετρον) προέρχεται από το κέλλω (πρβλ. κέλετρα, το βοσκοτόπι, το θαλάσσιο ρεύμα, το περιφραγμα: *Gelände, Bezeichnung*)¹². Πολλές από τις σημασίες του ρήματος έχουν σχέση με ναυτικές εργασίες ή ενέργειες (κέλλω: *Πί επί πλοίων: or seamen put to shore or into harbour κελσάσσει δέ ναυσί καθείλομεν ιστία· Οδ. 9.149.*)¹³. Κατά τον Ησύχιο κέλλειν· τὸ εἰς γῆν ἐκτιθέναί τὴν ναῦν καὶ ἐξοκέλλειν¹⁴ (πρβλ. κέλοντας· τοὺς ἰστόποδας καὶ τὰ ὀπωσοῦν μακρὰ ξύλα, δοκοὺς, ἰστούς καὶ πῆρα οὕτω φασί. Κελοὶ γάρ τὰ ξύλα)¹⁵.

Κέλης κατά τον Ησύχιο είναι ο ἵππος καὶ ἵππαστής καὶ μέρος καὶ εἶδος τι νεῶς¹⁶ (βλ. καὶ λ. κέλετρα)¹⁷ καὶ κέλετρον, κατά τον Ησύχιο: ᾧ τοὺς ἰχθύας θηρῶσιν ἐν τοῖς ποταμοῖς¹⁸. Την αναφορά αυτή του Ησύχιου πρόσεξε ιδιαίτερα ο φιλόλογος καθηγητής Κ. Σημαιοφορίδης στη μελέτη του που δημοσιεύθηκε στο *Δελτίο Πληροφορικό Νομαρχίας Καστορίας* (Καστορία, ἔτος Α', τεύχ. 2, 1968, σ. 15)· ετόνισε μάλιστα πως «εἶναι ν' ἀπορῆ κανεὶς μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὡς τώρα κανεὶς ἀπὸ ὄσους ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν Καστοριά δὲν πρόσεξε ἢ δὲν σκέφθηκε μὲ ἀφορμὴ τὴν διαφοροποιημένη αὐτὴ σημασία τοῦ ὄρου

11. Th. Desdevises-du-Desert, ὁ.π., σ. 309 σημ. 1. Πρβλ. Ευάγγελος Δημόπουλος, «Κήλητρον-Κήλητρον-Καστοριά», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (1962) 39-45· Κ. Α. Σημαιοφορίδης, «Καστοριά. Ἱστορικὴ διερεύνηση τοῦ ονόματός της», *Καστοριά. Δελτίον Πληροφοριῶν Νομαρχίας Καστορίας*, ἔτος Α', τεύχ. 2 (1968) 11, τεύχ. 6 (1969) 20.

12. Vl. Georgiev, «La toponymie ancienne de la peninsule balkanique», *Linguistique Balkanique* III/1 (1961) 25. Πρβλ. Liddell-Scott (= Henry George Liddell - Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1953), λ. «κέλλω», σ. 937.

13. Liddell-Scott, ὁ.π. Πρβλ. Οδ. κ 511: *Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλασι, ι 546: Νῆα μὲν ... ἐκέλασμεν.* Πρβλ. Ερρίκος Στεφάνου, *Θησαυρός...*, V 1426.

14. Ἡσύχιος, (Ἡσυχίου του Αλεξανδρέως Λεξικόν), Maurigius Schmidt *Libraria Maukiana*, 1867 (Αναπατ. ἐκδοσὴ 1975) στ. 856 λ. κέλλειν· τὸ εἰς γῆν ἐκτιθέναί τὴν ναῦν. Πρβλ. Pierre Chantraine, *Dictionnaire Étymologique de la langue grecque*, τ. II, σσ. 513-514.

15. Ἡσύχιος, ὁ.π., λ. κέλοντας, στ. 855. Σχετ. με τὸ κέλομαι πρβλ. H. Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, τ. I, σσ. 817-818.

16. Ἡσύχιος, ὁ.π., στ. 856. Πρβλ. Liddell-Scott, λ. «κέλης», σ. 936. Πρβλ. *Oxford Latin Dictionary*, λ. *celēs-ētis* (ελλ. κέλης), I. A small fast boat, σ. 285.

17. Liddell-Scott, ὁ.π.: H. Frisk, ὁ.π., τ. I, σ. 185.

18. Ἡσύχιος, στ. 855, λ. κέλετρον· ᾧ τοὺς ἰχθύας θηρῶσιν ἐν τοῖς ποταμοῖς.

Κέλετρον νὰ κάμη ἀνάλογες προεκτάσεις καὶ νὰ συσχετίση τὸ ὄνομα Κέλετρον μὲ τὴ σημασία αὐτὴ ... (ἀλλὰ νὰ) ἐπιμένουν στὴν ἐτυμολόγησι (τῆς ὀνομασίας) ἀπὸ τὸ ρῆμα κηλῶ καὶ νὰ τοῦ δύνουν τὴν σημασία τοῦ θελητήρου». Ορισμένοι συγγραφεῖς ἐπιχειροῦν τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ ρ. «κηλῶ», που σημαίνει θέλω¹⁹ (πρβλ. *κηλ-ησις, κηλ-ητήριον, κηληθρον*)²⁰.

Κατὰ τὸ Θησαυρὸ τοῦ Ερρίκου Στεφάνου (V, 1514), *κηλητρον* [*κηλητήριον*] (πρβλ. *Celetttrum*) σημαίνει θελητήριον καὶ κατὰ τὸν Ησύχιον *κηληθρον* τὸ *κηλοῦν καὶ πεῖθον*.

Ἰδιαίτερα βοηθητικὰ πραγματικὰ εἶναι ἡ ἐρμηνεία που μας διέσωσε ὁ Ησύχιος τοῦ κελήτρον (*κηλητήριον*): *ὃ τοὺς ἰχθύας θηροῦσιν ἐν τοῖς ποταμοῖς*. πρόκειται, δηλαδή, γιὰ ἓνα «εργαλεῖο» με τὸ ὁποῖο ἀλιεῦαν τὰ ψάρια ἀπὸ τὰ ποτάμια —καὶ πιστεύω πως παράλληλα θα τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ στὶς λίμνες— ὅπως παρόμοια συστήματα μεταχειρίζονται καὶ σήμερον στὶς λιμνοθάλασσές μας γιὰ νὰ «σαγηνεύουν» (αἰχμαλωτίζουν) τὰ ψάρια.

Πραγματικὰ τὴ λέξη αὐτὴ μεταχειρίζεται ὁ Ηρόδοτος (VII 31)²¹, γιὰ νὰ δηλώσει τὸν τρόπο αἰχμαλωσίας ἀπὸ τοὺς Πέρσες τῶν Ἑλλήνων τῶν νησιῶν τοῦ ΒΑ Αιγαίου, ὅπως ακριβῶς οἱ ψαράδες καὶ σήμερον αἰχμαλωτίζουν τὰ ψάρια «σαρώνοντας» τὸ βυθὸ τῆς θάλασσας με κατάλληλα δίχτυα («σαγήνες»)²². Κατὰ τὸν Ησύχιον: *σαγηνεύειν, θηροῦειν, αἰχμαλωτίζειν ἢ ἀλιεῖν*²³. Τὴ μορφή τῆς «σαγήνης» ὁ Ησύχιος καθορίζει ὡς ἐξῆς: *«σαγήνη: πλέγμα τι ἐκ καλάμων εἰς θήραν ἰχθύων [Λάκωνες]*²⁴. Τὸ ρῆμα σαγηνεύω ὁ Ηρόδοτος χρησιμοποιοῦ καὶ σὲ μιαν ἄλλη περίπτωση (III 149): *τὴν δὲ Σάμον σαγηνεύσαντες οἱ Πέρσαι παρέδωσαν Συλυσῶντι ἔρημον εὐῶσαν ἀνδρῶν* καὶ ὁ Ησύχιος ἐρμηνεύοντας τὸ «σαγηνεύσαντες» τοῦ Ηροδότου τὸ ἐπεξηγεῖ: *τοὺς πολλορηπθέντας δικτυοῖς ἔθος ... οἷς καὶ σαγηνεύειν τοῦτο Ἑλληνες*. Δηλαδή, γιὰ τὴν αἰχμαλωσία μεταχειρίζονταν καὶ σύστημα δικτυῶν· οἱ Ἕλληνες τὴ

19. Ερρίκος Στεφάνου, *Θησαυρός...*, λ. «Κέλετρον»: «Κηλητρον, sicut θελητρον, φίλτρον, παραμύθιον». Ἡσύχιος, ὁ.π., στ. 867: «κηλούμενος, τερπόμενος». Πρβλ. Μαργαο, Δήμιτσας, *Μακεδονικά, Αρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, Μέρος Δεύτερον Τοπογραφία*, Αθήνησι 1874, σ. 86.

20. Liddell-Scott, λ., σ. 947.

21. Ηρόδοτος, *Ἱστορία*, VII 31: «ὁ δὲ ναυτικός στρατὸς ὁ Περσέων χεμερίσας περὶ Μίλητον τῷ δευτέρῳ ἔτει ὡς ἀνέπλωσε, αἰρέει εὐπετέως τὰς νήσους τὰς πρὸς τῇ ἡπειρῷ κειμένας, Χίον καὶ Λέσβον καὶ Τένεδον. Ὅπως δὲ λάβοι τινὰ τῶν νήσων, ὡς ἐκάστην αἰρέοντες οἱ βάθραφοι ἐσαγίνων τοὺς ἀνθρώπους. Σαγηνεύουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον ἀνήρ ἀνδρὸς ἀγάμενος τῆς χειρὸς ἐκ θαλάσσης τῆς βοήθησις ἐπὶ τὴν νοτίην διήκουσι καὶ ἔπειτα διὰ πάσης τῆς νήσου διέρχονται ἐκθηροῦντες τοὺς ἀνθρώπους».

22. Ν. Ι. Σπεράντοιας, λ. «αλιεία», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρσοῦ*, τ. Γ' , 1927, σ. 777 καὶ εἰκ. 29, 6: «εἶδος σαγήνης, μετὰ πτερυγῶν, διὰ λίμνας, ποταμοὺς, ρυάκας». Πρβλ. Liddell-Scott, λ. «σαγην-ευτήρ», σ. 1580, one who fishes with the σαγίνη, λ. «σαγην-εῖω», surround and take fish with a drag-net (σαγήνη).

23. Ἡσύχιος, ὁ.π., λ., στ. 1331.

24. Ἡσύχιος, ὁ.π., λ., στ. 1331.

διαδικασία αυτή ονόμαζαν «ψάρεμα» (άλιεύειν) (σαγηνεύειν), γιατί κατά τη Σούδα: «σαγηνεία ἢ ἀλιεία» και «σαγήνη και σαγηνευτήρ ὁ ἀλιεύς»²⁵.

Σημαντική, για την κατανόηση της χρησιμοποιήσεως από λιμνοδιαίτους λαούς διαφόρων συστημάτων για την αλιεία, είναι η πληροφορία του Ηρόδοτου, η οποία αναφέρεται στην εποχή της εκστρατείας του Μεγάβαζου στην περιοχή του Παργαίου και στην προσπάθειά του να «σαγηνεύσει» τον Παιονικό λιμνοδιαίτο πληθυσμό της Πρασιάδας. Οι Παιόνες στις λιμναίες (επάνω σε ξύλινες εξέδρες) οικήσεις τους χρησιμοποιούσαν, σύμφωνα με την περιγραφή του Ηρόδοτου, ένα σύστημα αλιείας με «κύρτο» (κοφινέλα), που ο Ηρόδοτος (V 16, 18) ονομάζει *σπυρίδα*, την οποία κατέβαζαν (κρεμούσαν με σχοινί) από την καταπακτή που διέθετε κάθε καλύβα επάνω στην εξέδρα (ὅταν τὴν θύρην τὴν καταπακτὴν ἀνακλίνῃ, κατείει σχοινίῳ σπυρίδα κενὴν ἐς τὴν λίμνην καὶ οὐ πολλόν τινα χρόνον ἐπισχῶν ἀνασπᾶ πλήρεα ἰχθύων).

Τη μορφή της «σπυρίδος» μπορούμε να συμπεράνουμε από την περιγραφή της Σούδας: «σπυρίδιον...» *οἱ γὰρ πρεσβύτεροι διὰ τὸ μόλις βαδίζειν ἐν σπυρίδι ἔκρυστον τὸν λύχνον, ὥστε σώζειν τὸ πῦρ*²⁶. Τη φράση αυτή θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε σαν ένα προστατευτικό κάλυμμα του λυχνარიού· ὅπως αυτά που χρησιμοποιούνται μέχρι τις μέρες μας για τα λαδολύχναρα στα χωριά και που τα μεταχειρίζονται οι χωρικοί όταν θέλουν να επισκεφθούν τη νύχτα νεογέννητα ζώα, ὅπως επίσης και στα νεκροταφεία· δηλαδή παρόμοια με την ποικιλία μορφών που ἔχουν και σήμερα οι *κύρτοι*, οι κοφινέλες για το ψάρεμα ορισμένων ψαριών. Πρόκειται για ένα σύστημα ψαρέματος από την ακτή με κοφινέλες, που βυθίζουν στα ρηχά νερά της θάλασσας ή των λιμνών τοποθετώντας στο εσωτερικό τους κατάλληλα δολώματα. Τα ψάρια μπαίνουν στο κοφίνι από μια κατάλληλα διαμορφωμένη είσοδο, η οποία εισέχει σε μορφή κοντού σωλήνα προς το εσωτερικό του καλαμένιου ή ψάθινου κοφινιού (*κύρτου*), και δεν μπορούν να βγουν έξω.

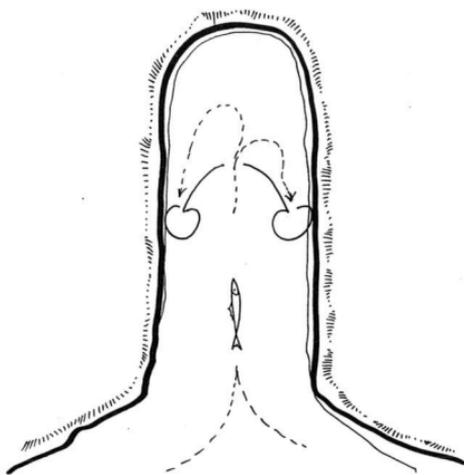
Ανακεφαλαιώνοντας, διαπιστώνουμε πως η ονομασία *Celetrum*, *Κέλετρον* και *Κήλητρον* έχει σχέση με ενάλιες ενασχολήσεις και μάλιστα με συστήματα αλιείας σε ποτάμια και λίμνες, ακόμα και με εργαλεία ψαρέματος (ειδικές «σαγήνες»), αλλά και με μορφές ειδικών ακατίων.

Επειδή οι ετυμολογήσεις του «κελέτρον» που αναφέραμε στα προηγούμενα μας προξένησαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αναζητήσαμε παλιούς ψαράδες της λίμνης, για να μας περιγράψουν τις τεχνικές των εργαλείων (παγίδων) που χρησιμοποιούσαν και την ντόπια ονοματολογία τους.

Η λίμνη και σήμερα, μα παλιότερα ακόμα περισσότερο, ήταν πλούσια σε ψάρια κρινοντας μάλιστα και από έναν τρόπο ψαρέματος, όπου με καμάκια

25. *Λεξικόν Σούδα (Σουΐδα)*, τ. Ε', έκδ. Imm. Bekker, σ. 930.

26. *Λεξικόν Σούδα (Σουΐδα)*, τ. Ε', έκδ. Imm. Bekker, σ. 972.

ΛΙΜΝΗ

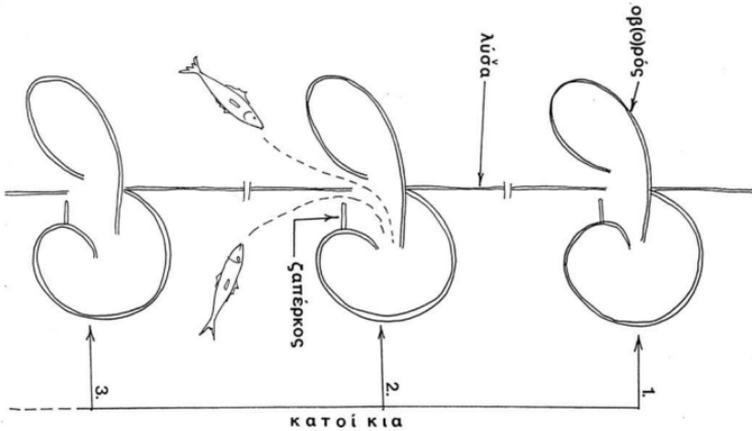
Εικ. 1. Παγίδα στο βυθό κολπίσκου στην όχθη της λίμνης.

χτυπούσαν χωρίς να σημαδεύουν, «στα κουτουρού». Σήμερα χρησιμοποιούν τον τρόπο αυτό, αλλά τα καμάκια έχουν αντικατασταθεί με τρίαινες. Οι παλιοί μάλιστα διηγούνται ότι οι γουλιανοί έφθασαν τότε τις 100 οκάδες. Γνωστά ψάρια της λίμνης είναι το γριβάδι (κυπρίνος, οι πεταλούδες σήμερα), οι τούρνες, το γλίνο (χρυσόψαρο), τα πλατύκια, τα πρικιά, κέφαλοι, τα τσιρόνια, οι γουλιανοί και τα χέλια.

Τα ψάρευαν με διάφορους τρόπους και γνωστές τεχνικές, όπως τα αγκίστρια, αλλά και τραβούσαν και ζάγαζα (ένα είδος ανεμότρατας). Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει, όπως ήδη αναφέραμε είναι το σύστημα της αλιείας με παγίδες.

Πρόκειται για τα παλιά «συστήματα» (κατασκευές, παγίδες), τα οποία τοποθετούσαν στο βυθό, στις όχθες της λίμνης και με κατάλληλη διεύθυνση ανάγκαζαν τα ψάρια να κατευθυνθούν στους περικλειστούς χώρους, από τους οποίους μετά δεν μπορούσαν να ελευθερωθούν. Παραθέτω τα σχετικά σκαριφήματα που έγιναν με τις οδηγίες του κ. Χρ. Λιάλη (εικ. 1).

Παλιότερα χρησιμοποιούσαν ένα σύστημα με καλάθια, ένα είδος «κοφινέλας» (κύρτσι), που τα τοποθετούσαν στη σειρά, κατά διαστήματα, γραμμικά (εικ. 2) και το ονόμαζαν «κατοίκια». Η κατασκευή είχε πλάτος 1,00 μ. και ήταν από ψάθα (κότσα). Ο αριθμός των «παγίδων» δεν ξεπερνούσε τις 10.

Εικ. 2. «Κατοίκια».

Την αριστερή «κοιλιά» του συστήματος την ονόμαζαν «οβορό» (αυλή), ίσως από τη σλαβ. λέξη *dyor* (εικ. 2). Το σύστημα της εισόδου ονόμαζαν *ζαπέρκος* (εικ. 2). Την ευθύγραμμη καλαμοτή που συνέδεε τα επιμέρους «κατοίκια» ονόμαζαν *λύσα*.

Σύστημα με «κατοίκια» κατασκεύαζαν και σε μικρούς τεχνητούς κολπίσκους στην όχθη της λίμνης (εικ. 1)²⁷.

Γενικά τα «κατοίκια» τα τοποθετούσαν σε σημεία της λίμνης, όπου «ρασιζεται» το ψάρι. Σήμερα ο γουλιανός ρασιζεται πέρα, δεξιά από το Διοπηλιό, ανατολικά στο «Γκόλι». Το σύστημα ψαρέματος με «κατοίκια» σήμερα, έχει αντικατασταθεί από τα «νταούλια».

Πιθανότατα *κελέτρα* ονόμαζαν, κατά την αρχαιότητα, ένα σύστημα με «κατοίκια» που παρομοίαζε υπερβολικά με το αμυντικό σύστημα διατάξεως των τειχών από πασσάλους, του οικισμού, που από τη μεγάλη ομοιότητα έλαβε και το όνομα *Κελέτρα*, *Κελετρον*.

Είναι συνεπώς λογικό να οδηγηθούμε, όχι όπως έκαναν όλοι οι επιστήμονες μέχρι σήμερα, στην τοποθέτηση του οικισμού του Κελέτρον στο απόκρημνο βουνό ή στο Λαιμό της Χερσονήσου που εισχωρεί στη λίμνη της Καστοριάς (Ορεσιάδας;), όπου πραγματικά διασώζονται ικανά προϊστορικά, αλλά και μεταγενέστερα λείψανα (τα οποία όμως δεν ανήκουν στο Κελέτρο)²⁸, αλ-

27. G. Dagron, «Poissons, pêcheurs et poissonnier de Constantinople», *Constantinople and its Hinterland Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford, April 1993, Variorum 1995, σ. 57-73, ιδίως σ. 62, εικ. 1, σ. 63, εικ. 2-3.

28. Πρωτ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Καστοριά. Ιστορία-Μνημεία-Λαογραφία, από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα. Προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή», *Επι-*

λά αντίθετα στον λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού, τον οποίο και περιγράφει με πολύ μεγάλη ακρίβεια το κείμενο του Λίβιου (βιβλ. IX, XXXI, 13-XL):

«Μια λίμνη περιτριγυρίζει τα τείχη του Κελέτρου. Μια στενή λουρίδα γης προσφέρει τη μοναδική δίοδο από την Ξηρά. Στην αρχή οι αυτόχθονες, έχοντας εμπιστοσύνη στην οχυρότητα της θέσεώς τους, αφού έκλεισαν τις πύλες αρνήθηκαν να παραδοθούν. Όταν όμως αντίκρουσαν τα λάβαρα των ρωμαϊκών λεγεώνων και την εμπροσθοφυλακή, (η οποία) αφού έλαβε θέση μάχης, να προχωρεί προς τις πύλες και τον ισθμό γεμάτο εχθρικά στρατεύματα, πανικόβλητοι έσπευσαν να παραδοθούν πριν αρχίσουν να πολεμούν».

Για έναν που γνωρίζει την τοπογραφία της περιοχής, είναι εύκολο να αναγνωρίσει την έσχατη φάση των οχυρώσεων του (νεολιθικού) λιμναίου οικισμού. Άλλωστε η περιγραφή του Λίβιου ταιριάζει περισσότερο σε ένα νησί, το ονομάζει μάλιστα²⁹, παρά σε ένα ολόκληρο βουνό που εισχωρεί στη λίμνη σχηματίζοντας μια πολύ μεγάλη χερσόνησο: «Μια λίμνη περιτριγυρίζει τα τείχη του Κελέτρου». Πραγματικά η λίμνη περιβάλλει τη νησίδα, η οποία οχυρώθηκε, κατά τον Α. Κεραμόπουλλο, στα χρόνια του Αρχέλαου³⁰ και μέχρι πριν λίγα χρόνια, όπως διακρίνεται άλλωστε και σε προπολεμικές αεροφωτογραφίες και όπως ακριβώς την περιγράφει ο Λίβιος, μια «στενή λουρίδα γης προσφέρει τη μοναδική δίοδο από την Ξηρά».

Για την κατανόηση της προϊστορίας της κατασκευής αυτής μας είναι χρήσιμη μια αναφορά του Ηρόδοτου (V 16), όπου περιγράφει τους λιμναίους οικισμούς των Παιόνων της περιοχής της Πρασιάδας την εποχή της εισβολής του Μεγάβαζου. Ειδικά μας ενδιαφέρουν οι πληροφορίες που αναφέρονται στην επικοινωνία της Ξυλίνης εξέδρας με την όχθη: *ΐκρια επί σταυρών ύψηλων έξευγμένα εν μέση έστηκε τῆ λίμνη, έσοδον εκ τῆς ἠπέιρου στεινήν έχοντα μη γεφύρη* (V 16, 5-7).

Όπως ακριβώς συνέβαινε και με τη στενή (επίχωση), δηλαδή στη στενή λωρίδα γης, που ήταν και η μοναδική δίοδος επικοινωνίας του οχυρωμένου νησιού με την ακτή και η οποία προφανώς αντικατέστησε τη μακρότατη Ξυλίνη γέφυρα επικοινωνίας της λίθινης ή της λιθοχαλκής εποχής.

Δεν θα πρέπει όμως στο σημείο αυτό να παραβλέψουμε την αναφορά του Ηρόδοτου στο φυλετικό προσδιορισμό των λιμνοδιαίτων φύλων, που κατοικούσαν γύρω από το Παγγαίο και την Πρασιάδα λίμνη: πρόκειται για τους Παίονες, που αρχικά είχαν αποθήσει ένα μεγάλο τμήμα τους οι Μακε-

σημονιακή Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής - Τμήμα Αρχιτεκτόνων, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1974, σ. 280 εξ.

29. Tit. Liv., XXXI 40, 2: *inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celetrum est adgressus in praene insula situm; lacus maenia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est.*

30. Αντ. Κεραμόπουλλος, «Ανασκαφή εν Καστοριά», Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας (= ΠΑΕ) (1940) 22.

δόνες από τις αρχικές τους κοιτίδες, στη Δυτική Μακεδονία, και στη συνέχεια ο Μεγάβαζος έναν άλλο, απροσδιόριστο αριθμό, στην Ασία³¹.

*

Από την περιγραφή του Τίτου Λίβιου βγαίνουν χρήσιμα συμπεράσματα. Η εισβολή των ρωμαϊκών λεγεώνων, που έφθασαν στην ενδοχώρα της Ορεστίδας, δημιούργησε σύγχυση στον πληθυσμό. Όταν μάλιστα εμφανίστηκαν πάνοπλοι με τα λάβαρα τους, συντεταγμένοι, έτοιμοι για επίθεση, μπροστά στις πύλες του κάστρου, δημιουργήθηκε πανικός στους Ορέστες του Κελέτρου και αναγκάστηκαν να παραδοθούν.

Το κείμενο αναφέρει με έμφαση τις πύλες του οχυρωμένου οικισμού («έκλεισαν τις πύλες», ο εχθρός «προχωρεί προς τις πύλες»), οι οποίες προφανώς βρίσκονταν στη μεσημβρινή πλευρά της οχυρωμένης νησίδας, προς την πλευρά του βουνού (των Δουπιάκων), όπου και η στενή λωρίδα γης με την οποία άλλοτε ο λιμναίος νεολιθικός πασσαλόπηκτος οικισμός επικοινωνούσε με ξύλινη γέφυρα και στα ιστορικά χρόνια με λωρίδα γης (που σε τμήμα της ίσως, κοντά στο κάστρο, υπήρχε ανασυρόμενη γέφυρα).

Φαίνεται πως με την παράδοση των κατοίκων του Κελέτρου θα έγινε κάποια συμφωνία και, βέβαια, θα διασώθηκε το πόλισμα από καταστροφή. Πάντως γνωρίζουμε πως οι Ρωμαίοι μόνο στους Ορέστες παραχώρησαν αυτονομία³².

Σήμερα η Β. πλευρά του τείχους του νησιού έχει επιχωθεί από φερτά υλικά και έτσι η μορφή της προς τη νότια όχθη της λίμνης δεν είναι δυνατόν ακόμα να προσδιοριστεί. Από τα λείψανα που διατηρούνται, και ασφαλώς καλύτερα την εποχή που επισκέφθηκε το νησί ο αρχαιολόγος Ν. Παππαδάκις³³ στις αρχές του αιώνα, μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι είχαν

31. Ἡρόδοτος, V 15, 26: οὕτω δὴ Παϊώνων Συριοπαῖονές τε καὶ Παϊόπλαι καὶ οἱ μέχρι τῆς Πρασιάδος λίμνης ἐξ ἠθέων ἕξαναστάντες ἦγοντο ἐς τὴν Ἀσίην V 16, 22: Παϊώνων μὲν δὴ οἱ χειρωθέντες ἦγοντο ἐς τὴν Ἀσίην ...

32. Δ. Κανατσούλης, «Η οργάνωση της Ἄνω Μακεδονίας κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους», *Πεπραγμένα του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου «Αρχαία Μακεδονία»*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 187 ἐξ· Παντ. Τσαμίσης, ὁ.π., σ. 13. Πβλ. Μαργαφ. Δήμητρας, *Η Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις*, σσ. 229, 230.

33. Τις πρώτες πληροφορίες για την ύπαρξη του οχυρού νησιού του Διαπηλιού μας τις έδωσε ο αρχαιολόγος Ν. Γ. Παππαδάκις. Το σχετικό απόσπασμα έχει ενδιαφέρον και το παραθέτουμε: «Μόνον παρά την νοτιαν όχθη της λίμνης επί του "νησιού" των Δουμπιάκων, γλώσσης δηλαδή γῆς ἐξεχούσης ὑπὲρ τὸν (σήμερον ἐν χειμῶνι μόνον) λιμνολύστον μυχὸν σώζεται ἐν μέρει - μέχρι 2 μ. ὕψους ἑνιαχοῦ - τεῖχος πολυγωνικὸν μεγάλων πελεκητῶν λίθων εἰς μήκος κατὰ μὲν τὸ ἄνωτ. πέλους 40 μ., κατὰ δὲ τὸ Ν-ΝΔ ἐλαφρῶς καμπυλοῦμενον μέχρι 150 μ. πάχους 2-2,50 μ. καὶ ὕψους μέχρι 1,50 ἑνιαχοῦ, μὲ ἴσχη πύλης καὶ δύο πύργων (ὧν ὁ παρὰ ταύτην 4γωνος, ὁ ἕτερος στρογγύλος ἐν θεμελίῳ) - ἀσφαλῶς ἀρχ. ἑλληνικὸν καὶ ἀποτελοῦν προμαχώνα τινά, φαίνεται, πρὸς τὴν γῆν τοῦ δεσποζοντος τῆς λίμνης καὶ ἄλλοθεν δυτροσίτου Κελέτρου». Ν. Γ. Παππαδάκις, «Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας», *Αθηνά* 25 (1913) 440-441· Αντ. Κεραμοπούλλος, *ΑΕ*, 1932, σ. 94, εικ. 62.

μια ακανόνιστη (πολυγωνική κάτοψη). Η μοναδική είσοδος βρισκόταν στη μέση της Ν. πλευράς, μπροστά ακριβώς από το ναό της Αναλήψεως. Το πάχος του τείχους, όπως μετρήθηκε σε σημείο που διατηρείται καλύτερα, είναι 2,50 μ.

Με βάση τα δεδομένα αυτά θα μπορούσαμε, προς το παρόν, να προτείνουμε μια μορφή της οχυρωμένης νησίδας όπως θα ήταν την εποχή που περιγράφει τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Ορεστίδα ο Σουλπίκιος.

*

Οι Παίονες πρωτοαναφέρονται από τον Όμηρο, ο οποίος και προσδιορίζει την πρωτεύουσά τους Αμυδώνα στην κοιλάδα του Αξιού:

*Αὐτὰρ Πυραΐχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους
τήλοθεν ἐξ Ἄμυδῶνος ἅπ' Ἄξιου εὐρὺ ρέοντος*³⁴

.....

*καὶ βάλε Πυραΐχμην, ὃς Παίονας ἵπποκοροστάς
ἦγαγεν ἐξ Ἄμυδῶνος ἅπ' Ἄξιου εὐρὺ ρέοντος*³⁵

.....

*εἴμ' ἐκ Παιονίης ἐριβώλου, τηλόθ' εὐούσης
Παίονας ἄνδρας ἄγων δολιγεγχείας . . .
αὐτὰρ ἐμοὶ γενεὴ ἐξ Ἄξιου εὐρὺ ρέοντος*³⁶.

Όταν ο Πυραΐχμης σκοτώθηκε στην Τροία, ήλθε να τον αντικαταστήσει από την Παιονία ο Αστεροπαίος που ήταν γιος του Πηλεγόνος, γιου του Αξιού και της Περίβουας³⁷. Πολλοί, όπως ο Στράβωνας, θεωρούν τους Παίονες Πελαγόνες: τὸν δὲ Ἄστεροπαῖον, ἓνα τῶν ἐκ Παιονίας στρατευσάντων ἐπ' Ἰλιον ἡγεμόνων, οὐκ ἀπεικίτως νῖδὸν λέγεσθαι Πηλεγόνος, καὶ αὐτοὺς τοὺς Παίονας καλεῖσθαι Πελαγόνες³⁸. Και σε άλλη επιτομή του Στράβωνα διαβάζουμε: Ὅτι ὁ παρ' Ὀμήρῳ Ἄστεροπαῖος νῖδὸς Πηλεγόνος ἐκ Παιονίας ὦν τῆς ἐν Μακεδονία ἰστορεῖται· διὸ καὶ Πηλεγόνος νῖδός· οἱ γὰρ Παίονες Πελαγόνες ἐκαλοῦντο³⁹. Οι Πελαγόνες όμως και οι Πελασγοί ήταν έθνη συγγενικά⁴⁰.

Η πρωτεύουσα των Παιόνων Αμυδών, όπως την αναφέρει ο Όμηρος, αργότερα αναφέρεται ως Αβυδών από το Στράβωνα (Ζ', 330, 20, Teubner, σ. 459):

34. Όμηρος, *Ιλ.* Β 848-850.

35. Όμηρος, *Ιλ.* Π 287.

36. Όμηρος, *Ιλ.* Φ 154-157.

37. Όμηρος, *Ιλ.* Φ 137.

38. Στράβων, *Εκ του Ζ'*, αποσπ. 38.

39. Στράβων, *Εκ του Ζ'*, επιτ. 39.

40. Αθ. Ιωαννίδης, *Η αρχαία Μακεδονία*, Εν Αθήναις 1911, σ. 25.

Ἐπίκειται δὲ τῷ ποταμῷ (Ἀξιῷ) τούτῳ χωρίον ἐρυμνόν, ὃ νῦν μὲν καλεῖται Ἀβυδών, Ὅμηρος δὲ Ἀμυδῶνα καλεῖ καὶ φησι τοὺς Παίονας ἐντεῦθεν εἰς Τροίαν ἐπικούρους ἐλθεῖν τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ ρέοντος.

Ἐκτοτε χάνονται τα ἴχνη της. Φαίνεται ὅτι κατεσκάφη ἀπὸ τοὺς Αργεάδες Μακεδόνες τὴν ἐποχὴ της ἐπεκτάσεώς τοὺς πρὸς τὴ βορειοανατολικὴ Μακεδονία, γιὰτί οἱ Παίονες φαίνεται ὅτι πρόβαλαν ἀντίσταση.

Ἡ ὀνομασία τῆς Ἀμυδῶνας, πού βρισκόταν στίς ὄχθες τοῦ Ἀξιοῦ, προέρχεται, κατὰ τὸ Vladimir Georgiev ἀπὸ τὸ **ambh(i)-udon*, πού σημαίνει γύρω ἀπὸ τὸ νερὸ («autour de l'eau»)⁴¹. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὀνομασίες ἄλλων οἰκισμῶν τοὺς ἀναφέρονται στο υγρὸν στοιχεῖο, ὅπως τὸ Βρυάριον, πού ἀναφέρει ὁ Στράβωνας, προέρχεται ἀπὸ τὴ ρίζα **bhru(w)-n*, φρέαρ (γερμ. Brunnen)⁴², *Astibus* (τὸ σημεῖον Stip), πού προέρχεται ἀπὸ τὸ *ad-tibhos (dt>st): (ad, ἀδ-σημαίνει κοντά, πλησίον, ἀδ-τίφος), σχετίζεται κατὰ τὸν VI. Georgiev με τὰ ἐλη⁴³.

Ἡ καταγωγή τῶν Παίωνων ἀποτελεῖ ἓνα πρόβλημα. Ὁ Ὅμηρος τοὺς περιλαμβάνει στο στρατόπεδο τῶν Θρακοπελασγικῶν λαῶν πού συμπαρατάχθηκαν με τοὺς Τρῶες κατὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμο⁴⁴. Πολλοὶ θεώρησαν πὼς ἡ συμμαχία αὐτὴ οφείλεται στίς συγγενικοὺς δεσμοὺς τῶν Παίωνων πρὸς τοὺς Τρῶες, στήν κοινὴ παράδοση καὶ γλώσσα⁴⁵.

Ὁ Ἡρόδοτος (V 13, 2) θεωρεῖ τοὺς Στρυμόνιους Παίονες συγγενεῖς καὶ ἀποίκους τῶν Τευκρῶν τῆς Τροίας⁴⁶. Ὁ ἴδιος ὁμῶς τοὺς ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς Θράκες:

Ἡρόδ. IV 33, 7: τὰς Θρηκίας καὶ τὰς Παιονίδας γυναῖκας, ἐπειὰν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιλεῖ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά.

Ἡρόδ. IX 115, 4: (Μαρδόνιος) ἔνθα καὶ τὸ ἱρὸν ἄρμα καταλιπὼν τοῦ Διός, ὅτε ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἦλανε, ἀπιὼν οὐκ ἀπέλαβε, ἀλλὰ δόντες οἱ Παίονες τοῖσι Θρηξί ἀπαιτέοντος Ξέρξῳ ἔφασαν νεμομένας ἀρπασθῆναι ὑπὸ τῶν ἄνω Θρηκίων⁴⁷.

Ὁ Θουκυδίδης ἐπίσης ἔχει τὴν ἴδια γνώμη, ὅταν περιγράφει τὰ ὅρια τῆς Στρυμονικῆς περιοχῆς τοὺς καὶ τοὺς γείτονες λαοὺς στα χρόνια τῆς ἐκστρατείας τοῦ Σιτάλκη: (Σιτάλκης) ἐπορεύετο ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν πρῶτον μὲν διὰ τῆς αὐτοῦ ἀρχῆς, ἔπειτα διὰ Κερκίνης ἐρήμου ὄρους, ὃ ἐστὶ μεθόριον Σιντῶν καὶ Παίωνων· ἐπορεύετο δὲ δι' αὐτοῦ τῇ ὁδῷ ἢν πρότερον αὐτὸς ἐποίησατο τε-

41. VI. Georgiev, «La toponymie ancienne de la peninsule balkanique et la thèse Méditerranéenne», *Linguistique Balkanique* III, fasc. 1 (Sofia 1961) 32.

42. VI. Georgiev, ὅ.π.

43. VI. Georgiev, ὅ.π.

44. Γ. Β. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών*, τ. Β', Σέρρες 1972, σ. 196.

45. Παν. Κ. Γυλιόκας, *Ἡ καταγωγή τῶν αρχαίων Μακεδόνων*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 29.

46. Ἡρόδοτος, V 13, 2: εἶψαν δὲ Τευκρῶν τῶν ἐκ Τροίης ἄποικοι .

47. Πρβλ. Γ. Β. Καφταντζής, ὅ.π., σ. 197.

μών τὴν ὕλην, ὅτε ἐπὶ Παίονας ἐστράτευσεν. τὸ δὲ ὄρος ἐξ Ὀδρυσσῶν διόντες ἐν δεξιᾷ μὲν εἶχον Παίονας, ἐν ἀριστερᾷ δὲ Σιντούς καὶ Μαιδούς ... πολλοὶ γὰρ τῶν αὐτονόμων Θρακῶν ἀπαράκλητοι ἐφ' ἄρπαγὴν ἠκολούθησαν⁴⁸.

Ὁ Στράβωνας θεωρεῖ τους Παίονες ἀποίκους Φρυγῶν⁴⁹. Οἰσμημένοι ἐπιστήμονες τους θεωροῦν Φρυγοχετταίους που μιλοῦσαν, ὅπως καὶ οἱ Μικηναῖοι, ἐλληνοπελασγικά⁵⁰. Πάντως ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Παϊόνων μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων. Ἄλλοι τους θεωροῦν Ἰλλυριοὺς (H. Krahe, A. Mayer), ἄλλοι Θράκες (D. Deceν), που ὁμως εἶδαμε ὅτι καὶ ὁ Ὁμηρος καὶ ὁ Ηρόδοτος τους διαφοροποιοῦν ἀπὸ τους Θράκες. Ὁ Vladimir Georgiev, Βουλγαρὸς γλωσσολόγος, βασισμένοις σε γλωσσολογικά δεδομένα, ἀλλὰ καὶ στὴν πληροφορία τοῦ Στράβωνα, δέχεται τους Παίονες ὡς λαὸ φρυγικῆς καταγωγῆς με ἓνα ὑπόστρωμα (substrat) θρακομυσικό καὶ ἓνα μεταγενέστερο ἰλλυρικό ἐπίστρωμα (superstrat)⁵¹.

Αργότερα οἱ Παίονες δέχτηκαν ἐντονότερες μακεδονικὲς ἐπιδράσεις⁵², ὅπως εἶχαν δεχθεῖ ἀντίστοιχες ἐπιδράσεις, λόγω γειτονίας, καὶ ἀπὸ τους Ἰλλυριοὺς καὶ ἀπὸ τους Θράκες⁵³. Πολλοὶ ἐπιστήμονες ὑποστήριξαν πὼς οἱ Παίονες, που ἦταν ἐγκατεστημένοι τὴν ἐποχὴ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου στὴν κοιλάδα τοῦ Εριγῶνα, μιλοῦσαν τὴν ἴδια γλῶσσα με τους Τρώες⁵⁴. Οἱ Παίονες δὲν ἦσαν Ἕλληνες ὅπως οἱ Αθηναῖοι ἢ οἱ Κορινθιοί, γράφει ὁ Irwin Merker σε σχετικὰ πρόσφατη μελέτη τοῦ (1965) καὶ διερωτᾶται «μήπως οἱ πρόγονοι τῶν Παϊόνων καὶ τῶν Αθηναίων καὶ Κορινθίων προήλθαν ἀπὸ κάποια κοινὴ κοιτίδα τῆς Βαλκανικῆς, ὅπου μιλοῦσαν τὴν ἴδια ἢ παραπλήσια γλῶσσα καὶ εἶχαν τὸν ἴδιο πολιτισμό;»⁵⁵. Ἄλλωστε κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πανσανία (Ε' 1.4) ὁ ἐπώνυμος πρόγονος τῶν Παϊόνων Παίων ἦταν ἀδελφός τοῦ Επειού καὶ τοῦ Αἰτωλοῦ, προγόνων τῶν Επειῶν Ηλείων καὶ τῶν Αἰτωλῶν⁵⁶. Εἶναι σημαντικὴ ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Πανσανία, γιὰτι διαπι-

48. Θουκυδίδου, *Ἱστορία*, Β' 98. ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΦΥΛΑ ΠΡΩΒΛ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Σιδηρόκαстро-Ηράκλεια Σιντική», *Φύλια Ἐπη, Τιμητικός τόμος εἰς Γ. Μυλωνάν, τ. Δ'*, Αθήνα 1990, σ. 142 ἐξ.

49. Στράβων, Ζ' 331, Teubner, σ. 466: *Τοὺς δὲ Παίονας οἱ μὲν ἀποίκους Φρυγῶν οἱ δ' ἀρχηγέτας ἀποφαίνουσι*. ΠΡΩΒΛ. Otto Abel, *Geschichte des Makedonischen Reiches bis Philipp II*, 1847, κατὰ μετάφραση τοῦ Μαργ. Δήμητρα, Λειψία 1860, σσ. 66-67.

50. Οἱ Παίονες ἦσαν συγγενεῖς με τους Αἰγιάνας ἢ Γρααίους τῆς ἀνω λεκάνης τοῦ Στρουμόνα, «παλαιγενεῖς καὶ παλαιχθονες», κάτοικοι τῆς ὁποίας ἦσαν, κατὰ τὸν Αἰσχύλο, οἱ Πελασγοὶ (*Ἰκετ.*, στ. 250): Σωκρ. Λιάκος, *Πρόελευση τῆς αἰχαιομακεδονικῆς*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 4, 8. ΠΡΩΒΛ. I. L. Merker, «The Ancient Kingdom of Paionia», *Balkan Studies* 6 (1965) 37.

51. V. Georgiev, ὁ.π.

52. V. Georgiev, ὁ.π.

53. I. L. Merker, ὁ.π., σ. 36.

54. Παν. Κ. Γυϊόκας, ὁ.π.

55. I. L. Merker, ὁ.π., σ. 35.

56. Πανσανίας, *Ἠλιακά*, Α' 1.4: *γενέσθαι δ' οὖν φασιν αὐτῷ Παίονα καὶ Ἐπειὸν τε καὶ Αἰτωλόν ...*

στώνουμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τους Παίονες Έλληνες. Τα τωπώνυμα, επίσης, συμβάλλουν στο ίδιο συμπέρασμα⁵⁷.

Βεβαίως στην ελληνική καταγωγή των Παιόνων συμβάλλουν και τα νομισματικά δεδομένα (παραστάσεις νομισμάτων, ονόματα και ελληνικές επιγραφές). Τα στοιχεία αυτά όμως αναφέρονται σε μια μεταγενέστερη ιστορική περίοδο, μιαν εποχή δηλαδή όπου η πολιτική, οικονομική και πολιτιστική διεύθυνση του ελλητισμού ήταν εντονότατη σε όλο το βαλκανικό χώρο⁵⁸.

Ας ριζώσουμε όμως μια σύντομη ματιά για τους τόπους εγκαταστάσεως των Παιόνων καθώς και για την έκταση και τα όρια της επικρατείας τους.

Η εγκατάσταση των Παιόνων, που είδαμε πως κατά τον Ηρόδοτο ήσαν άποικοι Τεύκρων της Τρωιάς⁵⁹ και κατά το Στράβωνα Φρυγών (Ζ΄ 331), στις περιοχές της Μακεδονίας έγινε κατά την άποψη ορισμένων επιστημόνων «ίσως μετά τον Τρωικό πόλεμο»⁶⁰.

Άλλοι θεωρούν πως η εξάπλωση των Τρωαδικών Παιόνων πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1500 και 1200 π.Χ., δηλαδή αμέσως μετά την προώθηση των αρχαίων ελληνόφωνων μακεδονικών φυλών στη Β. ορεινή περιοχή της Πιερίας γύρω στο 1900-1600 π.Χ.⁶¹.

Πάντως την εποχή του Τρωικού πολέμου τα σύμμαχα έθνη των Τρώων είχαν έσχατα όρια την Αμυδώνα, τον Αξιό και την Παιονία⁶². Γνωρίζουμε

57. *Παιονίδης*, ονομασία αθηναϊκού δήμου (Αττικής) και θέση στην Αργολίδα (ΒΧ 33 (1909) 176). Η παιονική ονομασία επίσης των *Στόβων* μοιάζει με τα *Στύβηρα* της Πελαγονίας, η πρωτεύουσα *Βυλάζορα* μοιάζει με την πόλη *Αζωρον* της Πεερραβίας, η οποία βεβαίως είναι ελληνική. *Άστιβος*, όπως είδαμε, είναι όνομα ποταμού όπου οι Παίονες βασιλιάδες λούονταν κατά την τελετουργία της στέψης τους, και είδαμε επίσης στα προηγούμενα ότι *Άστιβος* σημαίνει, κατά τον I. L. Merker, *ό.π.*, σ. 37, «*untrodden*», δηλαδή —κατά το *Harrap's New Shorter Dictionnaire*, σ. 909, λ., «ελάχιστο σχαναζόμενος δρόμος». Επίσης σχετίζεται με τη λ. *στίβος* (Ησύχιος, *ό.π.*, στ. 1393, *στίβος· τριβος, οδός και ίχνους ζήτησις*). *Πρασιάς* είναι ονομασία παιονικής λίμνης (Ηρόδ., V16) και παράλληλα ονομασία δήμων στην Αττική και τη Λακωνία (*Πρασιά*, Θουκυδ., Β΄ 56). Το όρος, επίσης, *Μεσάπιον* ήταν τόπος όπου οι Παίονες εθήρεναν τους άγριους βίσωνές του. *Μεσάπιον*, επίσης, υπάρχει ονομασία στη Βοιωτία, Λοκρίδα (Θουκυδ., Γ΄ 101) Λακωνία (Στεφ. Βυζαντ., *Ethnica* (= Έκ τών Έθνικόν Στεφάνου κατ' έπιτομήν, Graz 1958) σ. 447: «Μεσσαπέαι, χωρίον Λακωνικής, τὸ ἔθνικόν Μεσσαπεύης», «Μεσάπιον, ὄρος Εὐβοίας». *Μεσσαπέαις*, Παιονίας, Γ΄ 20.3), στην Ήλιδα, στην Κρήτη, στην Αιτωλία κλπ. Η ονομασία του σπουδαιότερου παιονικού ποταμού Αξιού, που εμφανίζεται στον Όμηρο (*Ιλ.* Β 849 εξ., *ΙΣΤ* 288, *ΚΑ* 141, 157) ερμηνεύεται κατά τον Ησύχιο: *ἄξος· ὕλη παρὰ Μακεδόσυν*. Αλλά και η ονομασία γειτονικών πόλεων που είναι καθαρά ελληνική: *Ευδομένη* (Ησύχιος, *πόλις Μακεδονίας*. Τα ερείπια της επισημάνθηκαν κοντά στο χωριό Marvinci ΒΔ της Γευγελής, [πρβλ. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Αρχαιολογικά» 1966-67, *Μακεδονικά* 9 (1969) 105], *Γόρτυς*, *Αταλάντη*, *Εὐρώπος*, είναι «πιθανότατα παιονικές», πρβλ. I. L. Merker, *ό.π.*, σ. 37.

58. Γ. Β. Καφταντζής, *ό.π.*, σ. 197, σημ. 4.

59. Ηρόδοτος, V 13, 2.

60. Δημ. Σαμσάρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαϊότητα*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 57.

61. N. G. L. Hammond, *ό.π.*, σ. 276.

62. *Ό.π.*, σ. 296.

ότι η Α. Κεντρική Μακεδονία ονομαζόταν Παιονία γύρω στο 1200 π.Χ. και οι κάτοικοί της Παίονες⁶³.

Ο Αστεροπαίος φονεύεται από τον Αχιλλέα με ένα χτύπημα του σπαθιού του⁶⁴: ο ίδιος χρησιμοποιούσε δόρατα. Από τον Όμηρο επίσης γνωρίζουμε ότι οι Παίονες ήταν *ίπποκορυσταί*, δηλαδή αρματηλάτες⁶⁵. Ο χαρακτηρισμός αυτός των Παϊόνων ως πολεμιστών που εμάχονταν από άρματα ταιριάζει σε λαό που ήταν εξοικειωμένος με τα άλογα και οπωσδήποτε κατοικούσε σε κάμπους⁶⁶. Ο προπάτωρ των Παϊόνων Πηλεγών, ο πατέρας του Αστεροπαίου, γεννήθηκε στη συνάντηση του Αξίου και του Εριγώνα από την ένωση του θεού Αξίου και της νύμφης του Εριγώνα Περίβοιας⁶⁷. Οι προμακεδόνες Παίονες ήταν ομόφυλοι και ομόγλωσσοι πιθανότατα με τους Ατρείδες Μυκηναίους. Την εποχή αυτή οι Παίονες κυριαρχούσαν μέχρι τις Σιδηρές Πύλες και στην ανατολική πλευρά του Μέσου ρου του Αξίου, δηλαδή στην κοιλάδα των Σκοπίων.

Πολλοί υποστηρίζουν, επειδή ο Όμηρος δεν μνημονεύει τους Μακεδόνες, πως την εποχή του δεν είχαν διαβεί τον Αξιό⁶⁸. Σε κάποια χρονική περίοδο μεταξύ της «εποχής του Ομήρου (ca 750 π.Χ.) και του Ησιόδου (α' μισό του 7ου αιώνα π.Χ.)», προφανώς λίγο πριν το 700, οι Μακεδόνες υπό τους Αργεάδες προωθήθηκαν στην Κάτω Μακεδονία διώχνοντας τους Παίονες⁶⁹. Τότε καταστράφηκε και η πρωτεύουσά τους Αμυδώνα. Η κυριαρχία των Παϊόνων, κατά το Στράβωνα, επεκτεινόταν άλλοτε σ' ολόκληρη τη Μακεδονία⁷⁰.

Την εποχή του Στράβωνα ο κύριος όγκος των Παϊόνων κατοικούσε στις περιοχές του επάνω Στρυμόνα και του Αξίου⁷¹. Την εποχή του Ηρόδοτου οι

63. Ν. G. L. Hammond, *ό.π.*

64. Όμηρος, *Ιλ.* Φ 162-182.

65. Όμηρος, *Ιλ.* Π 287, Φ 205.

66. Ν. G. L. Hammond, *ό.π.*, σ. 296.

67. *Ο.π.*, σ. 297.

68. I. L. Merker, *ό.π.*, σ. 39.

69. *Ο.π.*, σ. 40. Για την πρωτεύουσά τους Αμυδώνα, πρβλ., Fanoula Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 33, 34, 400

70. I. L. Merker, *ό.π.*, σ. 40.

71. Στράβων Ζ' (C331), απόσπ. 41, επιτ. βατικ.: "Ὅτι καὶ πάλα καὶ νῦν οἱ Παίονες φαίνονται πολλὴν τῆς νῦν Μακεδονίας κατεσχηκότες ... καὶ Κρητιονίαν καὶ Μυγδονίδα πάσαν καὶ τὴν Ἀγριάνων μέχρι Παγγαίου ὑπ' αὐτοῖς γενέσθαι καὶ Ζ' , απόσπ. 36: Οὐ μόνον δ' ὁ Ἄξιός ἐκ Παϊόνων ἔχει τὴν ῥύσιν ἀλλὰ καὶ ὁ Στρυμών.--Στράβων Ζ' , απόσπ. 4, επιτ. βατικ.: Ἡ δὲ Παιονία ... πρὸς δύσιν δὲ τοῖς Ἰθακίοις ὄρεισι, πρὸς ἄρκτον δ' ὑπέρχεται τοῖς Μακεδόσι, διὰ Γορτυνίου πόλεως καὶ Στόβων ἔχουσα τὰς εἰσβολὰς ἐπὶ τὰ πρὸς ... δι' ἣν ὁ Ἄξιός ῥέων δισεισβολὸν ποιεῖ τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῆς Παιονίας ... πρὸς νότον δὲ τοῖς Ἀνταριτάταις καὶ Δαρδανίοις καὶ Ἀρδιαίοις ἁμορεῖ· ἐκτέταται δὲ καὶ μέχρι Στρυμόνος ἢ Παιονία. Ἐπίσης Στράβων Ζ' , απόσπ. 38, επιτ. βατικ.: καὶ τὴν Παιονίαν μέχρι Πελαγονίας καὶ Περίας ἐκτετάσθαι φασί. Πρβλ. Πολύβιον, XXIII 10, 4: νῦν μὲν Ἡμαθίαν, τὸ δὲ παλαιὸν Παιονίαν προσαγορευομένην. Τ. Livius XI 3: in *Emathiam quae nunc dicitur, quondam appellata Paeonia est*. Πρβλ. Γ. Β. Καφταντζή, *ό.π.*, σ. 196.

Παίονες έχουν εξαπλωθεί στο μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας των Σερρών⁷². Ο Στράβωνας μας πληροφορεί: *“Οτι και πάλαι και νυν οί Παίονες φαίνονται πολλήν τῆς νῦν Μακεδονίας κατεσχηκότες, ὡς και Πέρινθον πολιορκήσαι, και Κρηστωιάν και Μυγδονίδα πᾶσαν και τὴν Ἀγριάνων μέχρι Παγγαίου ὑπ’ αὐτοῖς γενέσθαι”*⁷³.

Από τις περιοχές της Κάτω Μακεδονίας έδιωξαν ή υποδούλωσαν τους Παίονες οι Μολοσσοί Ορέστες και οι Αργεάδες Μακεδόνες που, σύμφωνα με την παράδοση, κατέβηκαν *ἐξ Ἰλλυριῶν*⁷⁴. Δεν ήταν δυνατό να κατάγονταν από το Άργος της Πελοποννήσου, αλλά πιθανότατα από το Άργος της Αμαρτίας ή το Άργος της Ορεστείας ή το ομώνυμο της Παιονίας, στη χώρα των Αργεσταίων⁷⁵, μεταξὺ Viniciani και Vodonrati στη συνάντηση του Αξιού με τον Εριγώνα και την Bregalnitsa⁷⁶.

Σύμφωνα με την παράδοση που μας διέσωσε ο Ηρόδοτος (IX 137), οι Τημενίδες, μετά την αναχώρησή τους από το Άργος, την καταφυγή τους στους Ιλλυριούς, την επιστροφή τους από την Ιλλυρία και την πρόσκαιρη εγκατάστασή τους στη Μακεδονική Λεβαία, βλέπουμε ότι τελικά καταλήγουν στην Έδεσσα⁷⁷. Πριν όμως φθάσουν στην οχυρωμένη πόλη, ίδρυμα Φρυγών (*πέλας τῶν κήπων τῶν λεγομένων εἶναι Μίδεω τοῦ Γορδῖεω* [Ηρόδ. IX 138]), διέβησαν έναν ποταμό, στον οποίο *θύουσι οί τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀπ’ Ἄργεως ἀπόγονοι <ὡς> σωτήρι*. Ο ποταμός αυτός θα πρέπει, σύμφωνα με την πορεία των Τημενιδών, όπως προκύπτει από τη διήγηση του Ηρόδοτου, να είναι ο Αξιός, ένα ποτάμι μεγάλο και βαθύ (*μέγας οὕτως ἐρρῆη ὥστε τοὺς ἰπέας μὴ οἶους τε γενέσθαι διαβῆναι*), το οποίο είχαν θεοποιήσει και οι Παίονες και οι Μακεδόνες. Και δεν πρέπει να λησμονούμε πως ο προπάτωρ των Παϊόνων Πηλεγών γεννήθηκε ακριβώς στην περιοχή αυτή του Παιονικού Άργους από το γάμο του θεού Αξιού και της νύμφης του Εριγώνα Περίβοιας. Κατά τον Vladimir Georgiev η ρίζα του ονόματος ενός ομώνυμου παραπόμενου του Δούναβη είναι δακο-μυσιική⁷⁸.

Όπως αναφέραμε και στα προηγούμενα, γύρω στο 750 π.Χ. κατόρθωσαν οι Αργεάδες βασιλιάδες των Μακεδόνων να απωθήσουν τους Παίονες πολύ ανατολικότερα του Αξιού και ίσως ο μύθος που διέσωσε ο Ηρόδοτος να ανα-

72. Ηρόδοτος, V 13: *Εἴη δὲ ἡ Παιονίη ἐπὶ τῷ Στρυμόνι ποταμῷ πεπολιωμένη.*

73. Στράβων, Εκ του Ζ', επιτ. (Teubner, σ. 467).

74. Ηρόδοτος, IX 137: *Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου τούτου ἔβδομος γενέτωρ Περόδικης ἐστὶ ὁ κτησάμενος τῶν Μακεδόνων τὴν τυραννίδα τρώφω τοιφάρ: ἐξ Ἄργεως ἔφρυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημενίου ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περόδικης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν ...*

75. Πρβλ. Στέφ. Βυζάντιος, *Αἰγεσταῖοι οἱ Θεσπρωτοί*.

76. N. G. L. Hammond, *ό.π.*, χάρτης αφ. 9, σσ. 80, 185, 201.

77. Ηρόδοτος, IX 138.

78. Vl. Georgiev, *ό.π.*, σσ. 7, 33.

φέρεται σ' αυτήν ακριβώς την κίνηση, την εξάπλωση των Μακεδόνων και στη νότια περιοχή του Αξιού, γύρω στο 700 π.Χ.⁷⁹.

Την πρόωμη αρχαϊκή εποχή οι Παίονες γνώρισαν μιαν ιδιαίτερη εξάπλωση σε περιοχές της ΒΑ Μακεδονίας, αναφέρεται μάλιστα εκστρατεία τους εναντίον των Περινθίων, τους οποίους ενίκησαν (Ηρόδ. V 1, 2-3).

Το 513/12 π.Χ. οι Παίονες και οι ομόφυλοί τους Σιριοπαίονες υποτάχθηκαν στους Πέρσες και οδηγήθηκαν με τις οικογένειές τους στην Ασία (Ηρόδ. V 12-16, 23), όπου εγκαταστάθηκαν σε μια κόμη της Φρυγίας (Ηρόδ. V 98, 1)⁸⁰.

Οι περιοχές, για τις οποίες έχουμε μαρτυρίες εγκαταστάσεως Παίωνων, είναι συνήθως πεδινές και σ' αυτές υπάρχουν οι αξιολογότερες λίμνες της Μακεδονίας.

Σε πολλές από τις λίμνες της Μακεδονίας σώθηκαν οι πάσσαλοι των λιμναίων οικισμών, στην Κερκινίτιδα, στη Δοϊράνη, στη λίμνη του Πραβίου, στα τενάγη των Φιλίππων που αποξηράνθηκαν, στην Πρέσπα, στη λίμνη της Καστοριάς και σε άλλες. Στα τενάγη των Φιλίππων ο εκσκαφέας έβγαλε πάσσαλους σε καλή κατάσταση, με απολιθωμένο το ξύλο, κατά μαρτυρίες του Γκιουδαβίδη⁸¹. Αλλά και ο τραγικός Αισχύλος, ο οποίος γνώριζε καλά την περιοχή του κάτω Στρυμόνα, περιγράφει τους λιμναίους οικισμούς στη λίμνη Κερκινίτιδα⁸², όμοιους με της Πρασιάδας του Ηροδότου, οχυρωμένους με περίβολο με ξύλινους πύργους, όπως οι λιμναίοι οικισμοί των Άλπεων⁸³.

Ιδιαίτερα όμως στις ανατολικές περιοχές του Παγγαίου εκτεινόταν, φαίνεται, μια μεγάλη λίμνη. Γνωρίζω ότι οι γεωργοί βρίσκουν στα χωράφια τους εργαλεία ψαρικής, αγκίστρια και άλλα σχετικά αντικείμενα, όπως λίθινα εργαλεία.

Πασσάλους είδαμε επίσης από τη λίμνη της Κορμίστας και άλλους από την περιοχή της Τούμπας Ηλιοκόμης, με ίχνη φωτιάς στο ανώτερο μέρος, γεγονός που αποδεικνύει μια βίαιη καταστροφή του λιμναίου οικισμού,

79. Charles F. Edson, «Early Macedonia», *Αρχαία Μακεδονία, Πρώτο Διεθνές Συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26-29 Αυγούστου 1968*, Θεσσαλονίκη 1970, I.M.X.A., σφ. 122, σσ. 17-44, όπου υποστηρίζει ότι οι Αργεάδες περί το 700 π.Χ. άφησαν την αρχική κοιτίδα τους στην Ορεστίδα, τη λεκάνη της λίμνης της Καστοριάς' πρώτη κατάκτηση η Πευρία και ακολούθησε η Βοττία: Ν. G. L. Hammond, «The Archaeological Background to the Macedonian Kingdom», *Αρχαία Μακεδονία*, σσ. 53-67. Πβλ. Φ. Πέτσας, (Βιβλιοκρ.) «Αρχαία Μακεδονία», Ανακοινώσεις κατά το Πρώτον Διεθνές Συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26-29 Αυγούστου 1968, *Θεσσαλονίκη 1970*», *Μακεδονικά* 11 (1971) 450, 451.

80. Δημ. Κ. Σαμαράς, *ό.π.*, σ. 57.

81. Εφημ. *Ελληνικός Βορράς*, Θεσσαλονίκη, 20.12.1968. Ο Ερευνητής.

82. Αισχύλου, *Πέρσαι*, ed. H. D. Broadhead, Cambridge 1960, σ. 28, στίχ. 865, σ. 29.

83. Πβλ. Hans Reinert, *Phalbauten Unterhuldungen am Bodensee in 2200 und 1100 v.d. Ztz.*, Bodensee 1967, σ. 5 εξ.

ακριβώς όπως συνέβη και στο λιμναίο οικισμό του Διοσηλιού⁸⁴.

Μεγάλη σύγχυση υπήρχε ανάμεσα στους παλιούς και νεότερους ιστορικούς για την ταύτιση της παιονικής λίμνης Πρασιάδας⁸⁵. Οι παλιότεροι την ταύτιζαν με τη λίμνη (την αποξηρανθείσα) του Ταχινού⁸⁶, με τη Βόλβη⁸⁷, με τη λίμνη του Παγγαίου, που αναφέραμε και που αποξηράνθηκε πριν από τον πόλεμο⁸⁸, με τη λίμνη του Μπουτκόβου⁸⁹. Επικρατέστερη όμως είναι η ταύτιση του Πρασιάδας με τη Δοϊράνη⁹⁰ και ειδικά στη θέση Stari Doiran⁹¹. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει σε πρόσφατη, πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της και η Μαρία Γ. Παπαγεωργίου⁹², που ταυτίζει ταυτόχρονα και τον Όρβηλο με το Μπέλες, τη βυζαντινή *Balabista*.

Στη λίμνη της Μεγάλης Πρέσπας οι κάτοικοι διηγούνται πολλούς θρύλους για λιμναίους οικισμούς. Και το όνομα ακόμα του γειτονικού, πέραν των συνόρων μας, χωριού Nakoleé, σημαίνει «επί πασσάλων»⁹³.

Αλλά και στη λίμνη της Μικρής Πρέσπας, όπως μας βεβαίωσε το 1972 ο τότε διευθυντής του Κέντρου Αποδήμων Μακεδόνων της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Π. Τσάμης, που καταγόταν από το Πισοδέρι και γνώριζε την περιοχή, ανάμεσα στα χωριά Λευκώνα (Πόπλη) και Καρούς (Οροβνικ), κάτω από το «Γράιτσε», οι κάτοικοι, οι παλαιοί «ρέκαρτσι» (ποταμίσιοι), πιστεύουν ότι υπάρχουν αρχαία ερείπια και πάσσαλοι λιμναίων οικισμών στο βυθό της λίμνης. Τις ίδιες πληροφορίες επίσης αναφέρει ο Κεραμόπουλλος από ντόπιους για την ύπαρξη λειψάνων λιμναίων οικισμών στη λίμνη του Ρουδνικ ή της Ρακίτσας⁹⁴.

Πολλές όμως από τις λίμνες που υπήρχαν στη Μακεδονία, όπως αναφέραμε, αποξηράνθηκαν χωρίς να γίνει παράλληλα αρχαιολογική έρευνα και έτσι χάθηκαν πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή και τη μορφή της κατοικίας των λιμνοδαιτών λαών της νεολιθικής εποχής⁹⁵.

84. Ν. Μουτσόπουλος, *Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 228 εξ., σ. 290 εικ. 11.

85. Πρβλ. Μ. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, τ. Α', Paris 1831, σ. 179· Paulys-Wissowa, *Realencyclopaedie*, λ. *Prusias*· K. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, σ. 59.

86. M. Sieglin - Kiessling, *Ath. ant.* R.W. Macan, *Herodotus*, London 1895.

87. D'Anville, κατά Μ. Cousinéry, *ό.π.*, σ. 93.

88. Ν. Μουτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 293.

89. G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Serajevo 1916, σ. 26, όπου σχετική βιβλιογραφία.

90. Μ. Cousinéry, *ό.π.*, σ. 93· Μιχ. Χρυσόχοος, *Η Πρασιάς λίμνη*, Αθήνα 1893· Paulys-Wissowa, *ό.π.*

91. *Starinar*, III, ser. III, Beograd 1925, σσ. 163.

92. Μ. Γ. Παπαγεωργίου, «Ἔστι ἐκ τῆς Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα ἐς τὴν Μακεδονίην (Ἡροδ. V, 17)», *Μακεδονικά* 10 (1970) 1-22.

93. Πρβλ. V. Kantschev, *Svornik na Ministerstvo na Narodnoto Prosbachenie*, τ. IV, σ. 34. Gawril I. Kazarow, *ό.π.*, σ. 26 σημ. 3.

94. Αντ. Κεραμόπουλλος, «Ἐρευναὶ ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ», *ΠΑΕ* (1938) 61.

95. Πρβλ. Αντ. Κεραμόπουλλος, *ό.π.* Πρβλ. και *Ελληνικός Βορράς*, 20.12.1968: «Ὅταν ἔγι-

Από τις γνωστές μετακινήσεις λαών είναι βέβαιο πως ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού και ιδιαίτερα του γυναικείου παραμένει στις αρχικές εστίες και συνεχίζει τον ιστορικό του βίο κάτω από σκλαβιά. Πρόκειται για το ιστορικό στημόνι που παραμένει στη βάση των πολιτισμών και διατηρεί και διαδίδει πανάρχαιες πίστεις, θρησκευτικές πεποιθήσεις, προλήψεις και γεωργικές, αλιευτικές και άλλες τεχνικές γνώσεις στους νέους κατακτητές. Είναι ιδιαίτερα το τμήμα αυτό του γυναικείου πληθυσμού που διατηρεί την παράδοση, όπως πάντα συμβαίνει. Γι' αυτό πιστεύω πως και τα μυστικά δρώμενα και οι προλήψεις που επιβιώνουν ακόμα στους Δουπιάκους, στον πληθυσμό δηλαδή του σημερινού Διοσηλιού, όπου στα σπήλαια που υπάρχουν πλάι στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου επιβιώνουν ακόμη κατάλοιπα γονιμικών δρωμένων (τσουλήθρα, ανάρτηση υφασμάτων, κουρελιών κ.ά.), έχουν την απαρχή τους σ' εκείνη την απώτατη εποχή.

Από την περιγραφή του Ηροδότου πιστεύω πως μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε πως οι πανάρχαιες συνήθειες του νεολιθικού λιμνοδιαίου πληθυσμού του Διοσηλιού, που έχουν μεγάλη σχέση με τις αντίστοιχες των παιονικών εγκαταστάσεων των ιστορικών χρόνων της Πρασιάδας, οφείλονται πιθανότατα και σε φυλετική συγγένεια, δεδομένου ότι γνωρίζουμε πως τα μακεδονικά όπως και τα μολοσσικά φύλα (των Ορεστών) απώθησαν τους αρχαιότερους κατοίκους της Ορεστίδας ανατολικά.

Οι επιλογές εγκαταστάσεων των Παιόνων, όπως είδαμε, σε πεδινές περιοχές, γύρω από λίμνες, νομίζω ότι μπορούν να στηρίζουν την άποψή μας για μια προμακεδονική παιονική εγκατάσταση στη λίμνη της Καστοριάς σε ένα σύστημα ξύλινων κατασκευών επάνω σε εξέδρες που στηρίζονται σε πασσάλους και με μια δίαιτα των πληθυσμών αυτών από προϊόντα της αλιείας, όπως πιστεύω ότι μπορούσαμε να δείξουμε και με την ετυμολογία της ονομασίας του κυριότερου οικισμού τους, του Κελέτρου.

Παραμένει όμως ένα ουσιαστικό στοιχείο για να καθοριστεί. Πρόκειται για ένα όσο το δυνατόν πιο μεγάλητερο ακρίβεια προσδιορισμό της χρονολογίας αυτών των εγκαταστάσεων.

Συνήθως τις εγκαταστάσεις των αποικιών αυτών των Τρωαδιτών, Τευκρο-Μυσών Παιόνων τοποθετούν (λίγο;) πριν το 1200 π.Χ., χωρίς και να καθορίζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια τη χρονική περίοδο του τόσο σημαντικού ιστορικού γεγονότος, το οποίο επηρέασε αποφασιστικά τις ιστορικές τύχες της Μακεδονίας.

Ένα ουσιαστικό δεδομένο αποτελούν οι πάσσαλοι που σώζονται ακόμα

---

nen ή άποξηρανσις τῆς λίμνης τοῦ Πραβίου (τενάγη Φιλίππων) ὁ ἔκκαφεύς ἔβγαλε πασσάλους ἐν καλῇ καταστάσει, τὸ δὲ ξύλον ἦτο ἀπολιθωμένον. Ἐρευνα σημαντικὴ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν δὲν ἔγινε ...».

πετρωμένοι, μισοχωμένοι στο βυθό, στη νότια όχθη της λίμνης της Καστοριάς, το πλήθος των λίθινων εργαλείων που βρίσκονται συγκεντρωμένα και φυλάσσονται στο γραφείο της Κοινότητας του Δισπηλιού και τα όστρακα.

Όπως και στους αντίστοιχους λιμναίους οικισμούς της Ελβετίας, έτσι και στο λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού η καταστροφή έγινε από φωτιά. Οι ανασκαφές του Κεραμόπουλλου το απέδειξαν αυτό με σαφήνεια⁹⁶.

Πρόσφατα κατορθώσαμε να αποκτήσουμε μιαν ακριβέστερη χρονολόγηση ενός πασάλου, τμήμα του οποίου στείλαμε στο γνωστό *Teledine Isotopes* του Ν. Jersey των Η.Π.Α. Το αποτέλεσμα της εξετάσεως ήταν ιδιαίτερα αποκαλυπτικό: 6400 ± 120 δηλαδή 4570-4330 π.Χ.

Η εξέταση των ευρημάτων των στρωματογραφικών τομών που επιχείρησε ο καθηγητής Γ. Χουρμουζιάδης με το επιστημονικό του συνεργείο, το καλοκαίρι του 1992, σε ορισμένα σημεία του ΒΑ τομέα του νησιού της Αναλήψεως των Δουπιάκων (υψομ. στάθμ. 650 μ.) οδήγησε στο συμπέρασμα πως πολλά από τα χρηστικά αυτά αντικείμενα εντάσσονται στα χρονικά πλαίσια της νεότερης νεολιθικής περιόδου⁹⁷.

Παραμένει πάντως ένα απροσδιόριστο κενό ανάμεσα στις νεολιθικές ενδείξεις και τη νεότερη φάση. Το πρόβλημα είναι προφανές και αναφέρεται στον προσδιορισμό της πρώτης εγκαταστάσεως Τυρηνών (Τρώων, Τευκρομυσών) - Ετρούσκων στη Μακεδονία.

Ο Ν. Hammond συνδυάζει τις εγκαταστάσεις αυτές με το μεταναστευτικό κύμα που διασώθηκε η μνήμη του από τους πολύ μεταγενέστερους ιστορικούς, μετά την πτώση της Τροίας (1200) και τις κινήσεις του Νεοπτόλεμου και των Μυρμιδόνων του και των Τρώων μεταξύ 1200-1190. Κάποια άλλη, μεταγενέστερη μετανάστευση Τρώων συνέβη λίγο μετά το 1100 π.Χ., όταν η φάση Τροία VIII2 καταστράφηκε⁹⁸.

Τα δεδομένα όμως αυτά των Τευκρο-μυσιών (παιονικών) εγκαταστάσεων αποτελούν μια φάση της ιστορικής συνέχειας στον τόπο αυτό.

*

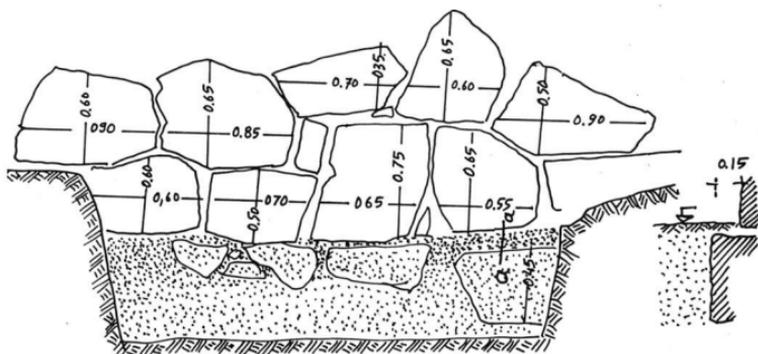
Τα αρχαιολογικά όμως δεδομένα του Δισπηλιού αναφέρονται σε πολύ αρχαιότερη εποχή, η οποία πολιτιστικά προέρχεται, κατά τον Ν. Hammond, από την περιοχή Beyce Sulttan της Μ. Ασίας⁹⁹ (Via Κομοτηνή, Dikili Tash, Δράμα, Στρυμών, Vršnik), όπου και δημιούργησε το μεσολιθικό (Vršnik III-IV), c. 4000 π.Χ.

96. Αντ. Κεραμόπουλλος, «Έρευνα», ό.π., σ. 60.

97. Γ. Χ. Χουρμουζιάδης, *Προκαταρκτική έκθεση της δοκιμαστικής ανασκαφής στο λιμναίο προϊστορικό οικισμό του Δισπηλιού Καστοριάς* (χειρόγραφο σημείωμα), Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 8-10.

98. Ν. G. L. Hammond, ό.π., σ. 302.

99. Ό.π., σσ. 215, 218.

Εικ. 3. Τομή και όψη του ανατολικού τείχους του Διψηλιού με θέα προς τη Δύση.

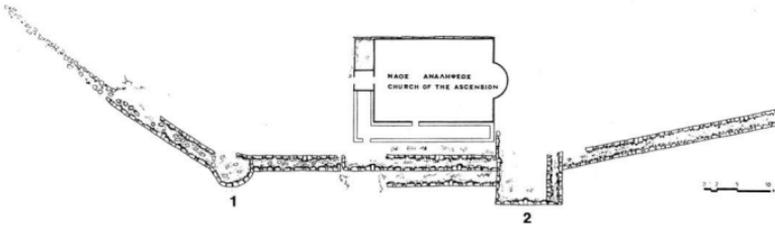
Δεν πρόκειται να ασχοληθώ εδώ με την πολιτιστική αυτή φάση, η οποία συνοδεύεται και από ικανά δείγματα ορεινών οχυρώσεων, μεγαλιθικών κατασκευών και βραχογραφημάτων, αλλά ήθελα να τονίσω μόνον πως το πανάρχαιο αυτό ανθρωπολογικό και πολιτιστικό υπόστρωμα ενός λιμνοδιαιτου λαού συνέχισε να υπάρχει και κατά τους επόμενους αιώνες, χωρίς να γνωρίσει σημαντικές μεταλλαγές ούτε κατά την εποχή των παιονικών εγκαταστάσεων ούτε και μετά, την εποχή της εμφάνισης των μολοσσικών φύλων των Ορειστών και των Αργεαδών Μακεδόνων, τα οποία με την πάροδο του χρόνου και με ιδιαίτερα αργό ρυθμό (όπως διακρίνεται και από την προσωπογραφία της περιοχής κατά την όψιμη ρωμαϊκή περίοδο) αφομοίωσε τους προγενέστερους προϊστορικούς κατοίκους, όπως και τους μεταγενέστερους Παίονες και Θρακο-φρύγες, όσους τουλάχιστον παρέμειναν στις αρχικές τους εστίες.

Τα τείχη του Διψηλιού

Τα τείχη του Διψηλιού διακρίνονταν σε ορισμένα σημεία του οχυρωματικού περιβόλου, το μεγαλύτερο όμως τμήμα τους ήταν σκεπασμένο από άγρια βλάστηση. Παλιότερα (1960-1970) τα τείχη διακρίνονταν στο ίδιο ύψος αλλά σε πολύ καλύτερη κατάσταση, όπως διακρίνεται άλλωστε αυτό και από τις φωτογραφίες που δημοσίευσα τότε (1974)¹⁰⁰.

Τις πρώτες πληροφορίες για την ύπαρξη του τείχους μάς τις έδωσε ο αρχαιολόγος Ν. Γ. Παππαδάκης: «Μόνον παρά τήν νοτιάν άχθην τής λίμνης επί του "νησιού" τών Δουπιάκων, γλώσσης δηλαδή γής έξεχούσης ύπέρ τών

100. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 325, εικ. 40, σ. 327, εικ. 42, σ. 329, εικ. 44.

Εικ. 4. Το μεσημβρινό τμήμα του τείχους το οποίο εφάπτεται στο ναό της Αναλήψεως. 1: ο κυκλικός πύργος, 2: η πύλη. Το τμήμα 1-2 καταστράφηκε πρόσφατα σε επεμβάσεις για τη διαμόρφωση κηφαρίου.

(σήμερον ἐν χειμῶνι μόνον) λιμνόκλυστον μυχὸν σώζεται ἐν μέρει —μέχρι 2 μ. ὕψους ἑνιαχοῦ— τείχος πολυγωνικὸν μεγάλων τελεκτηῶν λίθων ...»¹⁰¹.

Οι παλιοὶ κάτοικοι του γειτονικοῦ οικισμοῦ θυμούνται ὅτι σε αρκετὰ σημεία, το μεσημβρινό και το ανατολικό τείχος διατηρεῖτο, ἄλλοτε, σε πολύ μεγαλύτερο ὕψος. Θυμούνται ἐπίσης ὅτι για πάρα πολλὰ χρόνια, τα τείχη του λιμναίου οικισμοῦ χρησιμοποιήθηκαν ὡς λατομεῖο για την προμήθεια λίθων για την ἀνέγερση σπιτιῶν στην Καστοριά ἀλλά και στο Δισπηλιό. Τους ογκόλιθους του τείχους τεμάχιζαν με λοστούς και βαριές και το δομικό υλικό μετέφεραν με τα «καράβια» τῆς λίμνης στην ἀπέναντι ὄχθη. Το κωδωνοστάσιο του μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Καστοριάς (του Ἁγίου Νικολάου), κατασκευάστηκε, κατὰ την παράδοση, με λιθάκια ἀπὸ τα τείχη του Δισπηλιοῦ.

Ἀπὸ μια γριά του Δισπηλιοῦ, που πέθανε σε ηλικία 110 χρονῶν, ο μπαρμπα-Ναούμης Τσιονίδης, που γεννήθηκε το 1906, ἀκουσε παλιά, ὅταν ἦταν νέος, γύρω στο 1925, πως το τείχος στο «Νησί» «εναγύρω εἶχε ὕψος 2 μέτρα» (εικ. 3). Ἄλλοι μοῦ διηγήθηκαν πως ἡ καταστροφή του συμπληρώθηκε ἀπὸ την ἀφαίρεση του ασβεστολιθικοῦ υλικοῦ για τα ασβεστοκάμινια του Δισπηλιοῦ. Κάποιοι ἄλλοι θυμούνται σχετικὰ πρόσφατη καταστροφή του τείχους ἀπὸ την ἀφαίρεση υλικοῦ για την κατασκευή, το 1934-35, του νέου υπερυψωμένου δρόμου που οδηγεῖ ἀπὸ το δημόσιο, ασφαλτοστρωμένο δρόμο στην Ανάληψη. Ὑλικό ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τα τείχη για την κατασκευή ἐπίσης ἐνὸς δρόμου που, ἀπὸ το «Γκόλι», οδηγεῖ στο Ἄργος Ορεστικό. Ἡ καταστροφή συμπληρώθηκε στα χρόνια μας, ὅταν, θέλοντας να «ευπρεπίσουν» την εἴσοδο του ναοῦ τῆς Αναλήψεως —ο οποίος ἔχει ἀνιδρωθεῖ σύμφωνα με ἐντοιχισμένη ἐπιγραφή το 1857 ἐπάνω σε ἀρχαῖο κτίσμα— κατέστρεψαν ἕνα μεγάλο τμήμα του μεσημβρινοῦ τείχους, δημιουργώντας το προαύλιο του κηφαρίου.

101. Ν. Γ. Παπαδάκις, ὁ.π.

Κάτω από τον περιβόλο και το μετόν του προαυλίου έχει καλυφθεί το πολύτιμο ΝΔ τμήμα του πυλώνα της εισόδου (εικ. 4).

Το λατομείο των ασβεστολίθων βρισκόταν πιθανότατα στα απότομα βράχια που δεσπόζουν στις Β. παρυφές του βραχόβουνου, στους πρόποδες του οποίου βρίσκεται ο οικισμός, κοντά στη θέση της «Ντούπκας», της σπηλιάς με το «αγίασμα» και το «τρυποπέρασμα», στην οποία οφείλεται και η παλιά ονομασία του οικισμού Δουτιάκοι.

Για τα συμβαίνοντα στη σπηλιά (την «ντούπκα»), πλάι στον Άγιο Νικόλαο, που είναι σκαρφαλωμένος στους βράχους που δεσπόζουν στον οικισμό και που παλιά ήταν το νεκροταφείο του χωριού «Ντούπιακι» - Δουτιάκι, μου διηγήθηκε ένας γέρος του χωριού, που η μάνα του ασχολείτο ιδιαίτερα με τα δρώμενα του «Τρυποπεράσματος», ότι οι γυναίκες που ήθελαν παιδί «τις τάιζε ένα χόρτο» και μετά τις οδηγούσε στη σπηλιά. Αυτά συνέβαιναν ανήμερα της Αναλήψεως. Εμένα με έστειλε η μπάμπω μου να σκαρφαλώσω, επάνω από τη σπηλιά, για να ρίχνω νερό να βραχούν οι γυναίκες, να μουσκέψουν. Μετά έριχνα τρεις πέτρες και μετά περνάγανε μέσα στη σπηλιά και πήγαιναν στην *τσουλήθρα*. Και σήμερα διακρίνονται καθαρά στο εσωτερικό της σπηλιάς με τα δύο ανοίγματα ο λειασμένος ασβεστολιθικός βράχος (η *τσουλήθρα*), από τη μακροχρόνια χρήση του από γυναίκες που ήθελαν να αποκτήσουν παιδί.

Αποφασίσαμε να αρχίσουμε την ανασκαφή από ένα σημείο της ΝΑ γωνίας, πολύ κοντά στον ανατολικό τοίχο του περιβόλου της εκκλησίας, όπου διακρίνονταν επιφανειακά ένας λιθοσωρός (εικ. 5).

Ορισμένοι από τους λίθους του ήταν ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων. Επάνω και ανάμεσα στο σωρό των λιθαριών είχαν φυτρώσει και θεριέψει ορισμένες κορομηλιές που κι αυτές είχαν συμβάλει στην αποκόλληση των λίθων από τις θέσεις τους. Με την ανασκαφή άρχισε σιγά-σιγά να αποκαλύπτεται το ΝΑ τμήμα της πύλης (εικ. 6, 7).

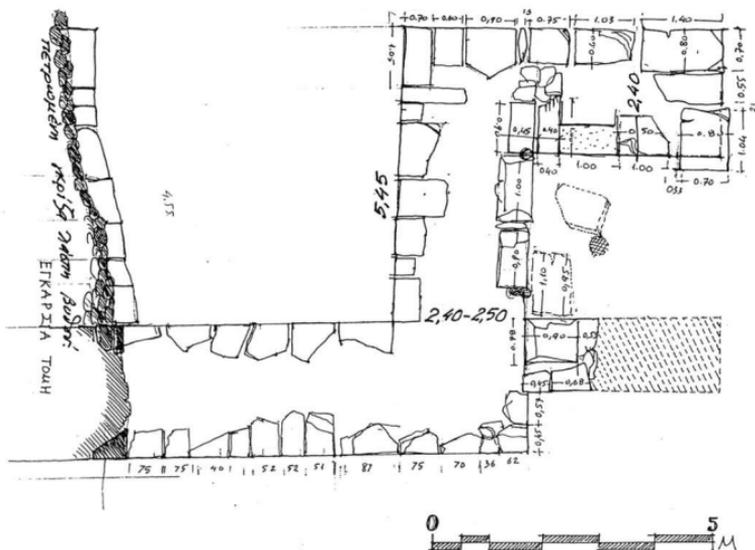
Κατά τον επιφανειακό καθαρισμό της Β. εσωτερικής πλευράς του τείχους άρχισαν να εμφανίζονται ήδη σε αρκετά επιφανειακή στάθμη (-0,10-0,20) νεολιθικά όστρακα μαζί με μεσαιωνικά όστρακα και κοσμήματα, όπως ένα τεμάχιο βραχιολιού από ναλόμαζα, ένα νεολιθικό πηνίο και ένας λίθινος «πεσός» με πλευρά 0,02 μ. σε μίαν απόσταση 5,5-6,50 από τη ΒΔ εσωτερική γωνία του πυλώνα. Αυτή η αναταραχή των στρωμάτων οφείλεται σε σχετικά πρόσφατες επεμβάσεις και στο εσωτερικό του οχυρωμένου αρχαίου οικισμού («Νησί») για τη διαμόρφωση ποδοσφαιρικού γηπέδου, αλλά και στην εξωτερική διαμόρφωση της μεσημβρινής περιοχής για λόγους «εξωραϊσμού» με μηχανικό εκσκαφέα, ώστε να δημιουργηθεί επίπεδος χώρος για τους πανηγυριστές που συγκεντρώνονται στις εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στο σημείο αυτό ανήμερα της εορτής της Αναλήψεως. Κατά τά άλλα η περιοχή

Εικ. 5. Ανατολική όψη του τείχους στο ψηλότερα διατηρούμενο τμήμα του.

Εικ. 6. Το ανατολικό τμήμα της πύλης μετά την ανασκαφή.

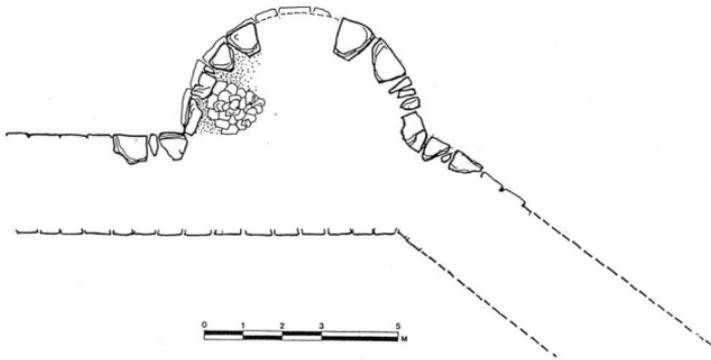
Εικ. 7. Το ανατολικό τμήμα της πύλης.

του μεσημβρινού τείχους χρησιμοποιούταν κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες ως τόπος απορρίψεως των αποβλήτων της «Πανηγύρεως».

Το πάχος του μεσημβρινού τείχους κυμαίνεται από 2,40-2,70 μ. (εικ. 6). Η ανασκαφή απέδειξε ότι το σωζόμενο τμήμα και του τείχους και του πυλώνα αποτελείται από την αρχική σειρά λίθων, η οποία εδράζεται επάνω σε λιθορριπή τοποθετημένη επάνω στην γκριζα πετρωμένη λάσπη του βυθού της λίμνης (εικ. 7). Στο ίδιο συμπέρασμα είχε καταλήξει και η έρευνα του Αντ. Κεραμόπουλλου, ο οποίος όμως τότε επίστευε ότι η δημιουργία του νησιού ήταν τεχνητή διά προσχώσεως: «κατά την περιφέρειαν τῆς χωσθείσης γῆς ἐρρίφθησαν ἐπὶ τῆς προσχώσεως ἀτάκτως λίθοι ἀργοὶ καὶ ἐπ' αὐτῶν ὡς ὑποδομῆς ἤχθη ἡ γραμμὴ τοῦ ὄρατου τείχους ...».

Και το δυτικό τμήμα του μεσημβρινού τείχους είχε το ίδιο πάχος (2,55-2,70 μ.) και διατηρείτο στο ίδιο ὕψος, ὅπως και το ὑπόλοιπο. Σε μιαν ἀπόσταση 50 μέτρων ἀπὸ τὴ ΒΔ. εσωτερικὴ γωνία τοῦ πυλώνα ἀπὸ ἐλάχιστη ἰχνη που διασώζονται βλέπουμε νὰ δημιουργεῖται μιὰ θλάση στὸ τείχος, τὸ ὁποῖο μετὰ συνεχίζει ἀκολουθώντας ΒΔ. κατεύθυνση. Μια υπερβολικὰ ἔντονη ἀμβλεία γωνία δημιουργοῦσε ἐπίσης τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ μεσημβρινοῦ τείχους καὶ στὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς τοῦ με τὸν πυλῶνα (εικ. 8-9).

Στὸ σημεῖο ἀκριβῶς τῆς γωνίας που σχηματίζουν οἱ δυο κλάδοι τοῦ τεί-

Εικ. 8. Το μεσημβρινό τείχος του Δισπηλιού στο σημείο της υιάσεως.

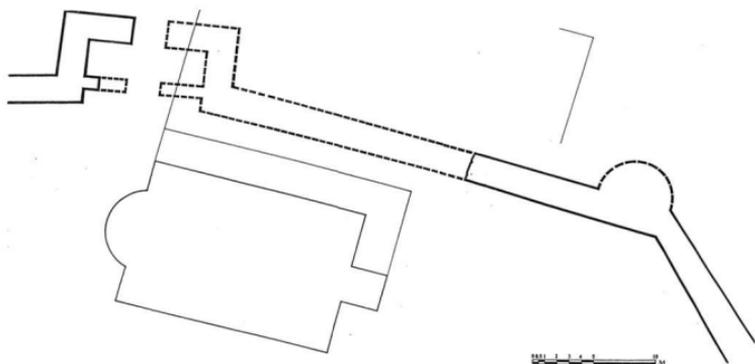
χους, ο Ν. και ο ΝΔ., υπάρχουν ίχνη από έναν ημικυλινδρικό πύργο, του οποίου ελάχιστοι λίθοι της πρώτης στρώσεως σώζονται (εικ. 8, 9). Στο σημείο αυτό δημιουργείται η στροφή με ΒΔ. κατεύθυνση, η οποία υπαγορεύεται από μια φυσική μισγάγγεια του εδάφους που υπάρχει εξωτερικά. Η διάμετρος του ημικυκλίου στη βάση του πύργου είναι 6,20 μ. (εικ. 8, 9).

Στη συνέχεια προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε τη ΒΑ. γωνία του τείχους, αφού προηγουμένως απαλλάξαμε τον τόπο από την άγρια βλάστηση. Και στο σημείο αυτό επαληθεύσαμε το πάχος του τείχους 2,40 μ. Το ανατολικό τείχος όμως είναι λεπτότερο (1,80-1,90 μ.).

Στη συνέχεια, με πολλές δυσκολίες λόγω της επιχώσεως, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε την επέκταση του ανατολικού κλάδου του τείχους προς βορρά. Σε ένα μικρό τμήμα της δυτικής όψεώς του διακρίνονται τρεις στρώσεις δόμων, οι οποίοι και μας δίνουν τη δυνατότητα να μελετήσουμε την δομή του συστήματος (εικ. 5, 10).

Η έρευνα έδειξε ότι το ανατολικό τείχος σταματάει σε μια απόσταση 33,50 μ., από την εσωτερική ΝΑ. γωνία. Συνεχίσαμε τον έλεγχο σε διάφορα σημεία της πιθανής επεκτάσεώς του. Μάταια όμως, γιατί κανένα ίχνος θεμελίων δεν κατορθώσαμε να επισημάνουμε. Μόνο σε μια απόσταση 62,30 μ. από την εσωτερική ΝΑ. γωνία του τείχους επισημάναμε ένα λιθωρό που καθάριασε σε ένα τμήμα 5×12 μ. Ίσως πρόκειται για τμήμα της θεμελιώσεως του Β. τείχους που έχει ολοσχερώς εξαφανιστεί ή για λατίπες που παρήμειναν από τον επιτόπου τεμαχισμό των δόμων λίθων, πριν από τη μεταφορά τους με τα «καράβια» της λίμνης στην Καστοριά¹⁰².

102. Αντ. Κεραμόπουλος, *ό.π.*, σ. 59: το τείχος «είναι προς την λίμνη κατεστραμμένον, διότι, ως φαίνεται, οι λίθοι ἀπήγοντο διά λέμβων εις Καστοριάν».

Εικ. 9. Αποκατάσταση του κεντρικού τμήματος του μεσημβρινού τείχους του Διοπηλιού, μετά την ανασκαφή.

Τα δεδομένα για τη χρονολόγηση του τείχους του Διοπηλιού είναι δύο ειδών, κατασκευαστικά και μορφολογικά. Το πάχος του τείχους: 2,50-2,70 μ. συμπίπτει με τον μέσο όρο των τειχών της αρχαιότητας, ο οποίος κατά τον Ανασάσιο Ορλάνδο εκυμαίνεται συνήθως μεταξύ 2,70-3,30 μ.¹⁰³

Μοναδικό σημείο, στο οποίο διατηρείται σε ύψος το τείχος, διασώζεται, όπως αναφέραμε, στη δυτική όψη του ανατολικού τείχους του Διοπηλιού (εικ. 3, 5). Οι ομοιότητες που παρατηρούνται με αντίστοιχες ακανόνιστες μορφές δομής, όπως στο κυκλώπειο τείχος της Ακροπόλεως των Αθηνών¹⁰⁴ (εικ. 10) ή την εσωτερική όψη του τείχους της ακροπόλεως των Μυκηνών¹⁰⁵ —πρόκειται για το τείχος που έγινε για να προστατεύσει τον ταφικό κύκλο— και το οποίο ο Wace χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙ εποχή, όπως και με άλλα σημεία των όψεων των κυκλωπειών τειχών των Μυκηνών¹⁰⁶ (στους λαμπάδες και στο υπέρθυρο της Πύλης διαπιστώνεται η χρήση «σφύρας και πρίονος»)¹⁰⁷ σε θολωτούς μυκηναϊκούς τάφους¹⁰⁸ και αλλού, δεν θα πρέπει να μας παρασύρουν σε χρονολογικές προσεγγίσεις.

Τα κυκλώπεια τείχη της ακροπόλεως των Μυκηνών συνήθως χρονολογούνται στην ΥΕΙΙα (Β. τείχος) και ΥΕΙΙβ (Β. πύλη, πύλη Λεόντων)¹⁰⁹. Το

103. Α. Κ. Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων*, τ. Α', 2, Αθήνα 1958, σ. 205.

104. W. Wrede, *Attische Mauern*, Athen 1933, εικ. 1.

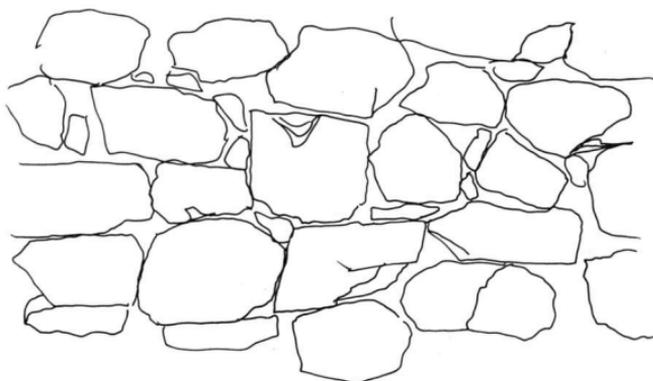
105. Α. J. B. Wace, *Mycenae*, N. Jersey 1949, πίν. 81α.

106. Γ. Μυλωνάς, «Η βόρεια πύλη των Μυκηνών», *Χαριστήριο εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδου*, τ. Α', Αθήνα 1965, πίν. IV, V.

107. Γ. Μυλωνάς, *ό.π.*, σ. 217 σχ. 3.

108. Α. J. B. Wace, *ό.π.*, σσ. 17, 30, 43, πίν. 63α.

109. Σπ. Ιακωβίδης, *Η μυκηναϊκή ακρόπολη των Αθηνών*, Αθήνα 1962, σ. 225.

Εικ. 10. Το μυκηναϊκό τείχος της Ακροπόλεως των Αθηνών.

κυκλώπειο τείχος των Αθηνών χρονολογούν συνήθως λίγο μεταγενέστερα, στη δεύτερη φάση δραστηριοτήτων της ακροπόλεως των Μυκηνών, στη ΥΕΙΙβ περίοδο¹¹⁰.

Σχετικά με την κλίμακα του ακανόνιστου-κυκλώπειου συστήματος δομής έχουμε να παρατηρήσουμε ότι τα αρχαιότερα κατασκευάζονται με μικρότερων διαστάσεων λίθους, όπως του Διμηνίου¹¹¹. Επίσης στις Μυκίνες οι λίθοι της τελευταίας φάσεως είναι μικρότεροι και εμφανίζουν περισσότερα και συστηματικότερα ίχνη πελεκήματος από τους προηγούμενους¹¹².

Σχετικά με τις διαστάσεις, τα πάχη των κυκλώπειων τειχών βλέπουμε ότι είναι πολύ μεγάλα: 17 μ. το ανατολικό και νότιο μέρος της Τίρυνθας και 3,60 στη ΝΑ. γωνία της Ακροπόλεως των Αθηνών. Κατά μέσον όρον, γράφει ο Σπύρος Ιακωβίδης, είναι 7,50 στην Τίρυνθα, 5,50 στο Γλά της Κωπαΐδας, 5 μ. στις Μυκίνες και 4,50 στην Αθήνα¹¹³.

Οι διαστάσεις των δόμων λίθων στην κυκλώπεια τειχοποιΐα πολύ συχνά υπερβαίνει το 1 μ. μήκος και κάποτε φθάνει τα 3,25 μ.

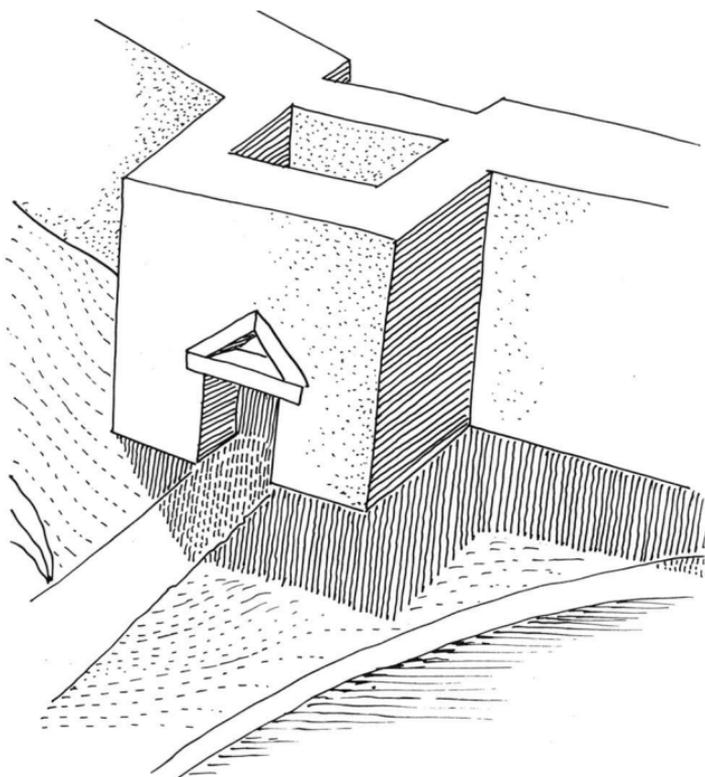
Όλα αυτά αποθαρρύνουν οποιαδήποτε χρονολογική προσέγγιση των τειχών του Δισπηλιού με τα αρχαιότερα αυτά παραδείγματα του μυκηναϊκού νότου. Μεσολαβεί και εδώ ένα μεγάλο κενό που απουσιάζουν χρονολογημένα

110. Εισήγηση Σπ. Μαρινάτου στη διατριβή του Σπ. Ιακωβίδη, *ό.π.*, σ. 15, και Σπ. Ιακωβίδη, *ό.π.*, σ. 227.

111. *ΑΕ*, 1953/54, σσ. 3, 59.

112. Σπ. Ιακωβίδη, «Τα κυκλώπεια τείχη», *ΑΑΑ* II/1 (1969) 468.

113. *Ο.π.*, σ. 463.

Εικ. 11. Σκαρίφημα θεωρητικής αποκαταστάσεως της μορφής του πυλώνα του μεσημβρινού τείχους του Δισπηλιού.

παραδείγματα και φθάνουμε στις γνωστές μορφές τειχών με λέσβιο σύστημα δομής, το οποίο ολοκληρωμένο εμφανίζεται κατά την πρόιμη αρχαϊκή εποχή (2ο μισό του 7ου π.Χ. αιώνα)¹¹⁴.

Οι αμυδρές ομοιότητες με ορισμένα πρώιμα παραδείγματα της λέσβιας τειχοποιίας θα μπορούσε κανείς να επισημάνει, όπως με αυτή του αναλημματικού τείχους του αρχαιότερου τελεστηρίου της Ελευσίνας¹¹⁵, ή και με ακόμα αρχαιότερα λείψανα του ίδιου τείχους (8ου αιώνα)¹¹⁶. Μεγαλύτερες

114. Α. Κ. Ουλάνδος, *ό.π.*, σ. 246.

115. W. Wrede, *ό.π.*, σ. 5 εικ. 4· Α. Κ. Ουλάνδος, *ό.π.*, σ. 212.

116. W. Wrede, *ό.π.*, σ. 5 εικ. 3: Stützmauer der Mysterienterrasse.

αναμφίβολα ομοιότητες εμφανίζει η δομή του τείχους του Δισπηλιού με μεταγενέστερα παραδείγματα, τα οποία διατηρούν την αρχαιότητα στη μορφή τους, όπως στο τείχος στις Οινιάδες της Ακαρνανίας¹¹⁷ (455 π.Χ.)¹¹⁸, αλλά και έξω από τον ελλαδικό χώρο, όπως βλέπουμε στο μεγαλιθικής δομής πολυγωνικό σύστημα του Argino στο Λάτιο του 5ου αιώνα π.Χ.¹¹⁹.

Άλλα επίσης δεδομένα που μας οδηγούν σε μια μεταγενέστερη χρονολόγηση του τείχους του Δισπηλιού είναι η μορφή του πυλώνα, ο οποίος προεξέχει της εξωτερικής επιφανείας του μεσημβρινού τείχους κατά 5,45 μ. Αν και δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή του (έχει ανασκαφεί ο μισός πυλώνας) μπορούμε να βασιστούμε στα υπάρχοντα δεδομένα για μια τυπολογική σύγκριση (εικ. 11). Οι ομοιότητές του με αντίστοιχους πυλώνες οχυρωμάτων της Αττικής, όπως του Γυφτόκαστρου (Πάνακτον) (4ος αι. π.Χ.)¹²⁰, μας οδηγούν, μαζί και με την μορφή του μοναδικού κυκλικού πύργου—στο ίδιο ακριβώς σημείο του τείχους και με τις ίδιες διαστάσεις απαντιέται στην αρχαία Στύφαλο¹²¹—να προτείνουμε προς το παρόν και με τη δέουσα επιφύλαξη ως χρονολογία του τείχους τις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. Και ο αείμνηστος Α. Δ. Κεραμόπουλλος είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το τείχος του Δισπηλιού ήταν πιθανώς έργο του Μακεδόνα βασιλιά Αρχέλαου (414/13-399 π.Χ.)¹²². Μια πιθανή θεωρητική αποκατάσταση της μορφής του πυλώνα μας δίνει η εικόνα 11.

N. K. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

117. Α. Κ. Ουλάνδος, *ό.π.*, σσ. 311-312· Robert Lorentz, L. Scanton, *Greek Walls*, Cambridge Massachusetts 1941, σ. 17 εικ. 2.

118. Α. Κ. Ουλάνδος, *ό.π.*, σ. 311 σημ. 4.

119. J.-P. Adam, *La construction romaine*, Paris 1989, σ. 111 εικ. 234, σ. 179 εικ. 389.

120. Luigi Beschi, «La fortezza ellenica di Gyphokastro», *Πεπραγμένα της 8ης Επιστημονικής συνόδου του Διεθνούς Ινστιτούτου Φρουριών (IBI)*, Αθήνα 1968, σ. 130 εικ. 6, σ. 135 εικ. 14, σ. 136 εικ. 15, σ. 145.

121. Α. Κ. Ουλάνδος, *ό.π.*, σ. 204 εικ. 165.

122. Αντ. Κεραμόπουλλος, «Έρευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ», *ό.π.*, σ. 59· του ίδιου, «Ἀνασκαφαὶ ἐν Καστορίᾳ», *ό.π.*, σ. 23· Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Καστοριά*, σ. 330.

SUMMARY

N. K. Moutsopoulos, *Oppidum Celetrum: Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς*

The only reference to Celetrum is found in Livy (XXXI, 13–XL), in his account of the march of the Roman consul Sulpicius, who, via Eordaea and Elimia, invaded the land of the Orestae and headed for Celetrum, evidently following the road across the *Argestaeus Campus*.

Oppidum Celetrum was undoubtedly on the lake of Kastoria, according to Livy's testimony and description. All the scholars, travellers, archaeologists, and researchers who have dealt with the subject (including Pouqueville, Desdevizes-du-Dézert, Dimitzas, Hammond, and Papazoglou) unhesitatingly locate Celetrum at Kastoria.

Various opinions have been ventured with regard to the name. Some assert that it comes from *kello*. According to Hesychius, a *keletron* is an implement with which τοὺς ἰχθύας θυρῶσιν ἐν τοῖς ποταμοῖς.

There is a particularly interesting old fishing method whereby the fish are forced into enclosed spaces on the bottom of the lake near the shore, from which they cannot escape. The method is known as *katikia* today. In antiquity, it was probably known as *keletra*, and very closely resembled the defensive arrangement of the stakes around the lakeside settlement, which, because of its close resemblance to the fish trap, the *keletra*, was named *Keletron* or Celetrum.

The study then seeks to determine where the Paeonians came from and where they settled and also to locate their capital, Amydon.

The whole layout of the Neolithic lakeside settlement identified as Roman Celetrum was fortified as early as the 5th century B.C., probably in the reign of Archelaus of Macedon (414/13–399 B.C.).

Remnants of the wall have been excavated relatively recently near the Church of the Analipsi. At the beginning of the 20th century, the wall survived to a greater height at the E end of the precinct.